

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

ARMOEDE EN PROTEST: EGYPTE ALS CASE STUDY

Wetenschappelijke verhandeling

aantal woorden: 17888

JONAS ADRIAENSENS

MASTERPROEF POLITIEKE WETENSCHAPPEN
afstudeerrichting INTERNATIONALE POLITIEK

PROMOTOR: PROF. DR. K. BOGAERT

COMMISSARIS: PROF. DR. B. DE SMET

COMMISSARIS: PROF. DR.

ACADEMIEJAAR 2015 – 2016

Abstract

De voorbije decennia zijn uitgebreide studies rond het meten van armoede gepubliceerd. Deze studies over armoede, een complex en multidimensionaal fenomeen, zorgden voor verhitte discussies vooral wat betreft de gebruikte methodologie en analysevorm.

In deze studie wordt een kort overzicht gegeven van veelgebruikte meetinstrumenten voor armoede in de politiekwetenschappelijke literatuur, vervolgens wordt de hypothese, waarbij onderzocht wordt welke rol armoede speelt in protest en of protest eventueel als meetinstrument zou kunnen gehanteerd worden om armoede te duiden, getoetst.

Bestaande meetinstrumenten krijgen vaak de kritiek unidimensioneel te zijn. In deze studie worden ze kort besproken en toegepast. Hierbij zal de casestudy van de Egyptische voedselrellen uit 2007-08 aangehaald worden. Deze voedselrellen werden door vele waarnemers geïnterpreteerd als een uiting van armoede en honger. Na nauwkeurige analyse van o.a. statistische modellen komt men tot het besluit dat armoede en protest een correlatie vertonen, maar dat causaliteit niet te bewijzen is. Zij zijn echter beide een gevolg van de onderliggende politieke en economische structuren. In deze studie wordt het theoretisch kader gebaseerd op de moraaeconomische theorie van E.P. Thompson. Dit interdisciplinaire kader biedt een nieuwe kijk op protest en armoede en zet zich af tegen het zogenaamde 'economisch reductionisme'. Dit reductionisme, wordt aldus besloten, zorgt voor een foute weergave van armoede als complex en multidimensionaal fenomeen.

Inhoudstafel

Voorwoord.....	1
1. Inleiding en probleemstelling.....	2
1.1 Vraagstelling.....	2
1.2 Status Quaestionis.....	3
1.3 Theoretisch kader.....	4
1.4 Doelstelling.....	5
2. Casus.....	6
2.1 Inleiding.....	6
2.2 Hoe wordt armoede gedefinieerd?.....	7
2.2.1 Is armoede meetbaar?.....	8
2.2.1.1 Wat valt te verstaan onder armoede?.....	8
2.2.1.2 Hoe meet men armoede?.....	8
2.2.1.3 Armoede in Egypte.....	9
2.2.2 Voedselveiligheid.....	12
2.2.2.1 Wat is voedselveiligheid?.....	13
2.2.2.2 Is er een link tussen armoede en voedselveiligheid?.....	14
2.2.2.3 Case: voedselveiligheid in Egypte.....	16
2.3 De voedselrellen van 2007-08.....	19
2.3.1 Voedselrellen in Egypte.....	21
2.3.2 Valt protest te voorspellen?.....	22
2.3.3 Protest als multidimensionaal fenomeen.....	24
3. Analyse.....	26
3.1 Moral economy?.....	26
3.2 De voedselrellen.....	28
3.3 Egypte.....	29
3.4 Protest als maatstaf van armoede?.....	31
4. Besluit.....	32
4.1 Antwoord op de vraagstelling.....	32
4.2 Betekenis voor het veld.....	33
4.3 Persoonlijke conclusie.....	34
Bibliografie.....	35

Voorwoord

De belangrijkste drijfveer bij mijn studiekeuze politieke wetenschappen was een fundamenteel besef van onrechtvaardigheid rondom mij en de behoefte om daar inzicht in te verwerven.

Zelf ben ik opgegroeid in een omgeving waar *global issues* altijd werden aangekaart, besproken en bediscussieerd. Deze studie heeft mij de instrumenten gegeven om de beïnvloedende factoren van onrechtvaardigheid te begrijpen en te doorgronden.

Bij deze wil ik alle professoren bedanken die mij op deze reis hebben begeleid. Hun deskundigheid en invloed vallen niet te onderschatten en hebben de basis gelegd voor mijn verdere ontwikkeling.

Ik wil vooral mijn promotor Koenraad Bogaert bedanken. Zijn lessen en visie op politieke vraagstukken zijn voor mij steeds een bron van inspiratie geweest. Zijn stimulerende invloed hebben mij geleerd en uitgedaagd om te zoeken naar argumenten en het bepalen van eigen standpunten en kijk. Hij gaf mij het idee tot dit onderwerp en liet me de vrijheid om het onderzoek van deze masterproef op mijn eigen manier aan te pakken.

Armoede is een zeer complex fenomeen en vormt een uitdaging voor de onderzoeker. Het definiëren en meten van armoede kan op verschillende manieren, gebruikmakend van verschillende methodes. Het is een steeds veranderend en zeer dynamisch onderwerp in de academische literatuur. Dit maakt het interessant om hier onderzoek over te voeren.

Protest is voor mij de ultieme uiting van de onvrede van een volk met bepaalde evoluties in de maatschappij. Het is een historisch en actueel fenomeen dat onrechtvaardigheid en grieven van een bevolking aankaart.

Als politiekwetenschappelijk onderzoeker is men zich best bewust van zijn rol, je bent inherent subjectief en het academische werk dat je schrijft zal eveneens subjectief zijn. De selectie van bronnen, de keuze voor een bepaald theoretisch kader en de overtuiging van de onderzoeker speelt een cruciale rol in de conclusies die zullen geformuleerd worden.

Mijn werk is een subjectief werk, net zoals vele andere politiekwetenschappelijke werken. Het staat de lezer vrij het oneens te zijn met mijn conclusies en elk debat daaromtrent kan het politiekwetenschappelijke veld enkel ten goede komen.

1. Inleiding en probleemstelling

In wat volgt zal het methodologisch en theoretisch kader worden belicht. Het kan een leidraad bieden en de lezer overzicht geven van wat verwacht kan worden in deze studie. Het staat de onderzoeker toe te duiden binnen welk kader er gewerkt werd en hoe de conclusies werden geformuleerd. Het draagt bij tot de geldigheid van een studie en staat toe de betekenis van het onderzoek te duiden.

De laatste decennia is veel onderzoek naar armoede gedaan bij academici. Wat veroorzaakt armoede en welke gevolgen heeft dit voor de samenleving? Vaak vragen die verdeeldheid zaaien tussen politieke waarnemers en schrijvers van politiekwetenschappelijke literatuur. Armoede wordt steeds meer gezien als iets dat uitgeroeid moet worden, armoede zelf is echter een fenomeen dat bestaat sinds mensenheugenis.

Er zijn meer dan voldoende meetinstrumenten beschikbaar voor armoede, de vraag blijft echter of deze meetinstrumenten erin slagen armoede op een correcte manier te meten. Het eerste deel van deze masterproef zal aldus het gamma aan armoedemetingen verkennen met als opzet de basis te leggen voor het tweede deel: 'bestaat er een correlatie tussen protest en armoede en zo ja, kan hier causaliteit aangetoond worden'?

Het eerste deel neemt de bestaande literatuur onder de loep. Het onderzoekt gangbare meetinstrumenten om de lezer een beeld te geven van de studies rond armoede en de huidige academische opvattingen die hierover bestaan. Een overzicht geven van de bestaande literatuur rond armoede kan inzicht geven. Ook geeft het aan hoe complex armoede als fenomeen is.

Na de voedselrellen van 2007-08 was de eerste reactie bij vele waarnemers om honger en armoede als de voornaamste drijfkracht achter de voedselrellen weer te geven. Betekent dit dat in deze context van protest armoede en voedselveiligheid bepalend zijn? In welke mate klopt dit?

Belangrijk te weten is niet enkel wat dit betekent voor de studie van protest maar ook wat dit betekent voor de studie van armoede. Want als armoede en honger echt de grote drijfveren zijn van protest zou men kunnen stellen dat protest in zekere mate als meetinstrument of op zijn minst als analyse-instrument gebruikt zou kunnen worden.

1.1 Vraagstelling

In deze masterproef zal getracht worden te doorgronden in welke mate huidige meetinstrumenten erin slagen armoede op een correcte manier weer te geven en of protest in de politiekwetenschappelijke literatuur als geldig alternatief kan aangehaald worden.

De hypothese die men in deze studie zal verifiëren, luidt als volgt:

Armoede en honger zijn de voornaamste drijfkrachten achter protest en aldus is protest een geldig armoedemeetinstrument in de politiekwetenschappelijke literatuur.

De aandachtige lezer zal in deze hypothese een dubbele probleemstelling vinden. Enerzijds vindt men een inductief anderzijds een deductief onderdeel in de hypothese. Eerst zal inductief onderzoek worden gevoerd en zal er bekeken worden of armoede en honger de voornaamste drijfkrachten zijn achter protest. Hierna zal deductief worden geredeneerd om te verifiëren of het tweede deel als waar kan aangenomen worden. Aangezien in deze hypothese deducties

logisch voortvloeien uit de premissen, zal niet gefocust worden op de vraag of de conclusie in deze hypothese al dan niet resulteert uit de theoretische vooronderstelling, maar eerder op de vraag of deze vooronderstelling juist is, en wat dit bijgevolg betekent voor de conclusie.

Nog één bemerking bij deze hypothese. Het is niet vanzelfsprekend, in een complexe discipline als de politiekwetenschappelijke dat één enkele parameter als meetinstrument gehanteerd wordt. Daarom moet duidelijk gemaakt worden dat de formulering van deze hypothese niet één enkele waarheid tracht te weerspiegelen maar eerder een versie van de waarheid of een waarheid die naast andere waarheden kan gezet worden om zo een breder beeld te scheppen van armoede.

De hypothese zal getoetst worden aan de hand van beschikbare literatuur omtrent armoede en protest.

1.2 Status Quaestionis

In deze studie wordt men met twee grote problemen geconfronteerd omtrent beschikbare literatuur voor het onderzoek.

Eenzijds zijn bij het onderzoek naar armoede zeer veel studies beschikbaar, wat ervoor zorgt dat het voor de onderzoeker een haast onmogelijke taak is te trachten om op basis van gepubliceerde werken een volledig beeld te geven van armoede. Deels door de complexiteit van het fenomeen en deels door de omvangrijke vakliteratuur is een samenhangend en representatief beeld van armoede weergegeven niet vanzelfsprekend. De onderzoeker moet zich ervan bewust zijn dat de informatie die hij/zij weergeeft deel uitmaakt van een groter geheel waaraan die informatie ondergeschikt is. De selectie van informatiebronnen waarvoor men kiest zal voor een groot deel bepalen welke richting de studie uitgaat. Bijgevolg houdt niet enkel het analyseren van deze bronnen een graad van subjectiviteit in maar ook het selecteren ervan.

Een tweede probleem waar men mee geconfronteerd wordt is de beschikbare literatuur inzake voedselrellen. Over de voedselrellen van 2007-08, die in deze masterproef als casestudy zullen worden aangehaald, zijn weinig studies verschenen die deze grondig analyseren. Dit heeft consequenties voor de positie van onderzoeker die behoedzaam te werk moet gaan.

Armoedemetingen zijn het punt geweest van zeer veel discussie in de academische wereld de laatste decennia. Sommige schrijvers blijven vasthouden aan het gebruik van een armoedegrens om armoede te meten zoals die werd gebruikt bij de Millennium doelstellingen. Deze benadering heeft de laatste jaren echter heel wat kritiek te verduren gekregen. Vele auteurs menen dat armoede een complex en multidimensionaal fenomeen is, en dat een unidimensioneel instrument zoals de armoedegrens niet representatief is. Het grootste deel van de literatuur omtrent armoede in deze studie komt uit rapporten van officiële bronnen, zoals het World Food Programme en de Wereldbank. Om een breder beeld te creëren zal deze getoetst worden tegen de kritische blik van academici.

Informatie omtrent protest zal deels uit officiële bronnen komen maar grotendeels uit rapporten en studies van autoriteiten in dat veld. Hierbij zal vooral hedendaagse literatuur worden aangehaald, dit omwille van het recente optreden van de voedselrellen. Deze informatie zal gespiegeld worden tegen historische gebeurtenissen afkomstig van zowel recente als minder recente studies. In de analyse zal dit comparatieve element meer op de voorgrond treden.

Ook moet gezegd worden dat de lezer in de studie bepaalde segmenten zal terugvinden die verwijzen naar de gebruikte literatuur. De literatuurstudie voor deze paper maakt dus inherent deel uit van de studie zelf en evolueert naargelang de lezer hierin vordert.

1.3 Theoretisch kader

Het theoretische kader neemt de vorm aan van een empirische studie waarin de geldigheid van een hypothese zal worden getoetst (een toetsingsonderzoek). Hierbij zal gebruik gemaakt worden van een casestudy om de onderzochte informatie meer betekenis te geven.

Er wordt vertrokken van een historisch kader waarbij politiekwetenschappelijke literatuur zal worden aangehaald om een algemeen overzicht te geven van de bestaande meetinstrumenten voor armoede. Het literatuuronderzoek vormt de kern van dit onderdeel van de masterproef. De politiekwetenschappelijke literatuur vormt in dit segment van de studie een kader dat gebruikt zal worden bij de analyse.

Bij het onderzoeken van de voedselrellen van 2007-08 zullen verschillende statistische modellen getest worden. Via de vakliteratuur zullen verschillende perspectieven worden belicht om aldus een kritische blik te werpen op deze modellen. De meerderheid van de modellen waarop wordt gefocust komt uit relatief recent statistisch onderzoek en leunt dicht aan bij de bestaande literatuur over het onderwerp. Dit draagt bij tot de cohesie van het onderzoek.

Tijdens deze studie zullen de voedselrellen van 2007-08 als casestudy aangehaald worden, met speciale focus op de voedselrellen in Egypte. Aangezien deze voedselrellen in de internationale media vaak aangehaald werden als een reflectie van armoede en hongersnood, veroorzaakt door de stijgende voedselprijzen, lijkt het een geschikte casestudy voor deze masterproef. Ook maakt de geschiedenis van protest in Egypte het mogelijk om historische verbanden te leggen.

Voor de analyse en de besluitvorming zal een politiek kader gebruikt worden dat grotendeels geïnspireerd is door de studie 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century', geschreven door E.P. Thompson. De correlatie tussen armoede en protest is niet vanzelfsprekend en aangezien over de voedselrellen van 2007-08 relatief weinig politiekwetenschappelijke analyse is verschenen moet naar meer het verleden worden gekeken. Deze studie uit 1971 maakt deel uit van de opmars in de politieke wetenschappen van de zogenaamde 'moraal economische theorie'. Deze gaat radicaal in tegen, zoals het door hen zelf genoemd wordt, het economisch reductionisme. Menselijk gedrag, zo menen zij, wordt deels gevormd door de betreffende cultuur en samenleving waarin iemand opgroeit.

De theorie is eveneens geschikt voor deze studie omwille van het feit dat er veel verbanden kunnen gelegd worden tussen de voedselrellen uit de 18^e eeuw en die van de 21^e eeuw. Deze verbanden zullen zowel het hart vormen van de analyse als de aanzet geven voor het formuleren van een andere visie op de correlatie tussen armoede en protest.

De analyse die hier gemaakt wordt over de voedselrellen uit 2007-08 kan men nauwelijks of niet terugvinden in de academische literatuur over het onderwerp. Ik ben er mij als onderzoeker dus ten stelligste van bewust dat dit een beperking is voor de analyse zelf aangezien dit enkel eerste stappen zijn in het hanteren van dit kader om de voedselrellen te verklaren. Mogelijks worden andere relevante elementen van deze voedselrellen over het hoofd gezien. Meer onderzoek verrichten in dit veld kan bijzonder nuttig zijn zodat verdere vooruitgang kan geboekt worden inzake het gebruik van de moraal economische theorie en de toepassing hiervan op protest.

1.4 Doelstelling

Zoals eerder vermeld, is de studie van armoede en protest er een die vele complexiteiten met zich meedraagt. Maar het is ook een onderzoeksveld dat interessante mogelijkheden bevat. Mijn doelstelling voor deze masterproef is niet om te streven naar een perfect onderzoek maar eerder om discussie op te werpen en nieuwe inzichten bij te brengen aan het politiekwetenschappelijke debat rond deze kwestie.

De voornaamste doelen van dit onderzoek zijn 1) bij te dragen aan het onderzoek naar meetinstrumenten voor armoede en 2) het stimuleren van onderzoek naar de omstandigheden waarin protest optreedt. Het hoopt een stimulans te zijn voor onderzoek naar de correlatie tussen armoede en protest en de rol die het globale economische systeem hierin speelt.

2. Casus

2.1 Inleiding

In dit deel van de studie omtrent armoede en protest, zal een theoretische blik worden geworpen op de status van armoede in Egypte. Hierbij zal theorie worden afgewisseld en toegepast op de casestudy. Er wordt informatie gegeven die de lezer zal voorzien met de nodige instrumenten om de analyse te volgen. Dit deel van de studie richt zich vooral op het doorgronden van de verschillende elementen die bijdragen tot de analyse. Het zal als volgt worden gestructureerd:

1. Definities van armoede in de hedendaagse literatuur;
2. Voedselveiligheid als reflectie van en meetinstrument voor armoede;
3. Een kijk op de voedselrellen met Egypte als focus.

Bij elk van deze punten zal toelichting worden gegeven door middel van een casestudy in Egypte. Deze casestudy zal eveneens tijdens de analyse worden gebruikt. De analyse bouwt voort op de informatie die gegeven wordt bij dit onderzoek en zal elementen van de informatie, die in dit deel worden weergegeven, inbrengen in de analyse. In het kader van een geïntegreerde en samenhangende studie is het van belang dat men de sleutelementen voor het aanvangen van de analyse verduidelijkt.

Bij het testen van de hypothese in deze masterproef, is het belangrijk om, alvorens te onderzoeken of protest al dan niet als maatstaf of meetinstrument van armoede kan worden gebruikt, kort de bestaande meetinstrumenten voor armoede te bekijken. Een inleidende blik zal gegeven worden op de verschillende perspectieven rond armoede. Armoede op zich is immers een complex en multidimensionaal fenomeen en het is van belang kort de krijtlijnen uit te zetten en een kader te creëren waarin te opereren. De manier waarop men armoede interpreteert is immers even cruciaal voor deze studie als de analyse die nadien gemaakt wordt, aangezien het meten van armoede zelf deel uitmaakt van dit onderzoek. In dit onderdeel zal ook onderzocht worden wat armoede (en voedselveiligheid) betekent binnen de Egyptische context.

Verder zal meer aandacht besteed worden aan de gebeurtenissen tijdens de voedselrellen van 2007-08, waar vooral op Egypte zal worden gefocust. Hierbij wordt vooral gekeken naar de context waarin deze voedselrellen tot stand zijn gekomen en welke rol armoede daarin gespeeld heeft. Verschillende perspectieven zullen gehanteerd worden.

Dit deel van de studie kan gelezen worden als een *status quaestionis*, als een tocht door de bestaande literatuur over het onderwerp. Het kan eveneens worden gelezen als een brug tussen literatuur en de analyse die hierop volgt.- Het is van belang deze casestudy te zien als een aanzet tot analyse en niet als een analyse op zich.

Zoals eerder vermeld, houdt de selectie van literatuur op zich een zekere graad van subjectiviteit in. Armoede is een tijdloos concept en de informatie die wordt weergegeven, weerspiegelt dit. Het gebrek aan consensus over een meetinstrument zorgt ervoor dat een weloverwogen keuze van literatuur noodzakelijk is.

Het belang van Egypte als casestudy

In vele ontwikkelingslanden bestaat een systeem van voedselsubsidie. Deze subsidies vormen voor de armen een belangrijk sociaal vangnet. In deze context is Egypte een interessante casus, aangezien het een voedselsubsidieprogramma heeft dat dateert van de Tweede Wereldoorlog. Ook, zo zal verder onderzocht worden, worden deze voedselsubsidies in stand gehouden om een zekere stabiliteit te verzekeren in de maatschappij en onrust te voorkomen (Adams Jr., 2000, pp. 115-116).

Reeds in 1977 brak sociale onrust uit in Egypte, de befaamde *bread riots*, waarbij honderdduizenden Egyptenaren de straat op trokken om de beslissing om de voedselsubsidies terug te schroeven, aan te vechten (Mahr, 2011). Dit gebeurde opnieuw tijdens de voedselcrisis van 2007 – 2008, waarbij in 48 landen protest uitbrak na historisch hoog gestegen prijzen voor voedsel, en in 2011, waarbij de ontevredenheid rond deze voedselprijzen mee aanleiding gaf tot de Arabische Revoluties (Brinkman & Hendrix, 2011, p. 4).

Deze voedselsubsidies zijn echter niet voor iedereen gelijk, ze discrimineren bepaalde bevolkingsgroepen onrechtstreeks en deze effecten lopen grotendeels gelijk met traditionele breuklijnen, zoals de tegenstelling stad – platteland en arm – rijk. Hier wordt later verder op ingegaan.

Egypte is een uitstekende casestudy voor dit onderzoek dankzij haar geschiedenis van voedselsubsidies en de maatschappelijke realiteit die hiermee gepaard gaat waarbij de voedselrellen (de zgn. *food riots*) een belangrijke rol spelen in het onderzoek naar argumenten voor de hypothese die in deze studie getest wordt. De positie van Egypte inzake graanhandel zorgt voor een verhit politiek debat zowel in eigen land als erbuiten.

In deze casestudy zal vooral aandacht besteed worden aan het Egypte van de laatste decennia, en de voedselrellen van 2007 – 2008.

2.2 Hoe wordt armoede gedefinieerd?

Armoede, in al haar aspecten, is een fenomeen dat dagelijks miljoenen mensen treft. Het is een fenomeen waar sommigen meer ervaring mee hebben dan anderen, een fenomeen dat iedereen beangstigt en velen treft. Al sinds mensenheugenis tracht men armoede te vatten. In de laatste decennia begon men armoede op verschillende manieren te meten, meestal door kwantificatie van de gegevens of personen in een maatschappij te spiegelen aan een arbitrair vastgelegde armoedegrens.

Het moet dus duidelijk zijn dat het meten van armoede geen eenvoudige taak is. Naarmate de gehanteerde methode, kan men tot andere resultaten komen. Dit heeft een belangrijke impact op het gevoerde beleid.

De lezer zal het ook duidelijk worden dat geen volledig correcte meting van armoede bestaat. Verschillende metingen kunnen elkaar aanvullen, maar tot nog toe slaagt geen meting er perfect in om armoede in al haar dimensies te vatten.

Zoals de voormalige Secretaris-Generaal van de VN, Irene Khan, reeds stelde:

“Poverty is not only about income poverty, it is about the deprivation of economic and social rights, insecurity, discrimination, exclusion and powerlessness.” (Khan, sd)

2.2.1 Is armoede meetbaar?

“The impression of measurability and accuracy is misleading, and that has broad implications across social science disciplines that deal with issues of African development.” (Jerven, 2013, p. 9)

2.2.1.1 Wat valt te verstaan onder armoede?

Heeft armoede een gezicht, een bepaalde meetbare omvang? Armoede is, net zoals vele onderwerpen in de politiekwetenschappelijke literatuur, een fenomeen waar veel over geschreven wordt, maar waar over een definitie geen consensus bestaat. Toch is de kwestie van het meten van armoede meer dan louter een theoretisch gevecht tussen academici. Hoe men armoede meet heeft grote gevolgen voor de beslissingen die genomen worden op beleidsniveau. Beslist men om metingen te hanteren die de werkelijkheid geen recht aandoen, dan kan dit tot gevolg hebben dat beleidskeuzes worden genomen die negatieve gevolgen hebben voor de groep die men probeert te helpen. Armoede is een delicaat en complex fenomeen waar men niet lichtzinnig mee omspringt (Sabry, 2009, p. 2).

Gordon haalt in een verslag van een ‘Expert Group Meeting on Youth Development Indicatoren’ (Gordon, 2005) een statement aan van de VN uit 1998, ondertekend door alle lidstaten, waarbij getracht wordt armoede te definiëren:

“Fundamentally, poverty is a denial of choices and opportunities, a violation of human dignity. It means lack of basic capacity to participate effectively in society. It means not having enough to feed and cloth a family, not having a school or clinic to go to, not having the land on which to grow one’s food or a job to earn one’s living, not having access to credit. It means insecurity, powerlessness and exclusion of individuals, households and communities. It means susceptibility to violence, and it often implies living on marginal or fragile environments, without access to clean water or sanitation.” (Gordon, 2005, p. 3)

Een definitie zoals deze, met een omvang van honderd woorden, kan op zijn minst vaag genoemd worden. Dat deze komt van één van de meest invloedrijke en prestigieuze instellingen ter wereld zegt veel over de complexiteit van het fenomeen.

2.2.1.2 Hoe meet men armoede?

Verder in het rapport staan verschillende parameters waaraan armoede kan getoetst worden. De eerste hiervan is ondervoeding dat gemeten wordt aan de hand van de Body Mass Index (Gordon, 2005, p. 5). Hoewel dit een populair instrument is, bestaat over het nut en de waarde van deze schaal nog steeds hevige discussie in de academische wereld. Een studie in het ‘American Journal of Clinical Nutrition’ uit 2002, toont aan dat het gebruik van de BMI een uitstekend instrument is om zowel eigenschappen van ondervoeding als obesitas waar te nemen, voornamelijk bij de leeftijdsgroep van 2 – tot 19-jarigen (Mei, et al., 2002). Een andere studie, die enkele jaren eerder werd gepubliceerd, stelt echter vast dat de BMI geen waardevol equivalent is indien men gegevens vergelijkt van mensen die op vlak van etniciteit, gender, leeftijd en/of vetpercentage verschillen (Daniels, Khoury, & Morrison, 1997). Hier gaat de eerder genoemde parameter dus schijnbaar aan voorbij.

Ook wordt bij deze parameter geen rekening gehouden met de voedingswaarden en de nutritionele kwaliteit van de voeding die iemand consumeert. Toegang tot gezond en kwaliteitsvol voedsel kan even belangrijk zijn als, of zelfs belangrijker dan, de hoeveelheid

voedsel die men consumeert en waar men toegang tot heeft. Voedseldeprivatie wordt aldus veel te simplistisch voorgesteld, hoewel dit enorm veel verschillende facetten omvat. Naast de andere parameters om armoede bij jongeren vast te stellen door middel van basisbehoeften, geeft het panel van de Expert Group Meeting drie grote indicatoren aan om armoede te meten bij jongeren, die bij de Millennium doelstellingen ook gehanteerd werden:

1. Gedeelte van de bevolking dat minder dan \$1 per dag verdient;
2. Grootte van de armoedekloof;
3. Aandeel van het laagste kwintiel in nationale consumptiepatronen

(Gordon, 2005, p. 1).

Deze drie indicatoren geven een breder en duidelijker beeld van armoede dan de eerder vernoemde parameters, maar geven ze ook een accurater beeld weer? Deze indicatoren meten armoede aan de hand van economische modellen en variabelen die overigens zeer populair zijn bij armoedemetingen. Is dit echter een nauwkeurige manier om metingen in dit gebied uit te voeren?

Volgens een studie uit 1977 over de armoedegrens wel. In deze studie gebruikt men de economische benadering als uitgangspunt om armoede te meten, ook wel de *'economic definition of poverty'* genoemd (Goedhart, Halberstadt, Kapteyn, & Praag, 1977, p. 504). Hun visie wordt bondig en eenvoudig uitgelegd in hun studie:

"... welfare is defined in terms of command over real goods and services – command over resources, for short. The less command one has over resources, the less welfare one enjoys; that is, the poorer one is. Poverty is then defined as a situation where command over resources falls below a certain level, the poverty line."
(Goedhart, Halberstadt, Kapteyn, & Praag, 1977, p. 504)

Men bepaalt dus of iemand arm is op basis van bezit en inkomen. Een vastgestelde 'poverty line' bepaalt of iemand arm is of niet. De manier waarop deze wordt vastgelegd kan enorm verschillen en kan zowel absoluut als relatief bepaald worden. Een voorbeeld van een absolute armoedegrens is de befaamde \$1-per-dag-grens, waarbij iedereen die minder verdient in extreme armoede zou leven. Een voorbeeld van een relatieve armoedegrens is het criterium dat in de Europese Unie wordt gehanteerd, namelijk 60% van het nationale mediane inkomen (Arndt & Simler, 2010, p. 451). Een armoedegrens wordt algemeen gedefinieerd als het absolute minimum aan middelen om in basisbehoeften te voorzien.

Belangrijk bij het gebruik van een absolute armoedegrens zijn consistentie en specificiteit: enerzijds moet men er kunnen van uitgaan dat mensen met eenzelfde positie ten opzichte van de armoedegrens even arm zijn. Anderzijds moet deze grens bepaald worden op basis van wat men, afhankelijk van het land, als armoede omschrijft en hoe men het ziet (Arndt & Simler, 2010, p. 452).

Egypte is een land van vele contrasten. Eén van deze contrasten, die interessant zijn om aan te halen bij het analyseren van armoede, is de breuklijn *'urban – rural'*, of stad – platteland. Deze breuklijn scheidt het land op verschillende vlakken, waaronder armoede.

2.2.1.3 Armoede in Egypte

Een toepassing van deze armoedegrens op Egypte is niet vanzelfsprekend. De Egyptische overheid heeft geen officiële armoedegrens vastgelegd en armoede wordt op de voet gevolgd door het CAPMAS (Central Agency for Public Mobilization and Statistics), het officiële nationale statistische agentschap dat hier ook voor is afgevaardigd. Hiernaast heeft de

Egyptische regering geen systeem om armoede te documenteren (Sabry, 2009, p. 7). Een bijkomend probleem is dat, hoewel vorig jaar een website van CAPMAS is gelanceerd, veel gegevens nog steeds niet publiek toegankelijk zijn (Hegazy, 2015). In de Open Data Barometer, een project dat elk jaar statistieken publiceert rond de beschikbaarheid en toegankelijkheid van data, deze gegevens kwantificeert en op basis hiervan verschillende landen vergelijkt, scoort Egypte opmerkelijk ondermaats. Egypte haalt een algemene score van 8.74, waarmee het onderdoet voor landen zoals Marokko, Tunesië en Saudi-Arabië (World Wide Web Foundation & OpenData, 2015). Wel moet vermeld worden dat deze database tot op heden gelimiteerd is en ook niet alle landen vertegenwoordigd zijn.

Recente statistieken wijzen op 22.3 miljoen mensen die onder de armoedegrens leven in Egypte, waarvan 3.7 miljoen in extreme armoede leeft. Er wordt geschat dat nog eens 20.8 miljoen 'op de armoedegrens' leeft, met een risico om daar onder te vallen in de nabije toekomst (World Food Programme, 2016, p. 2).

In Tabel 1 kan men het onderscheid terugvinden tussen stad en platteland. Wat duidelijk is, is dat armoede, gemeten op deze manier, meer voorkomt op het platteland dan in stedelijke gebieden. Mensen die geboren worden in plattelandsgebieden hebben bijna vier keer meer kans om in armoede te leven dan mensen die in stedelijke gebieden worden geboren. Wegens gebrek aan cijfermateriaal wordt hier een voorbeeld aangehaald uit 2008-09. Extreme armoede wijst hier op personen die zich geen minimaal voedselpakket kunnen veroorloven. De lage armoedegrens is gebaseerd op wat men meent nodig te hebben om in basisbehoeften te voorzien. De hoge armoedegrens is ontworpen om de mensen die bijna onder de armoedegrens vallen te identificeren (Ghanem, 2014, p. 4). Deze cijfers zijn te relativiseren omdat ze enigszins verouderd kunnen zijn. De cijfers liggen wellicht hoger vandaag (United Nations, 2013). Deze tabel wordt vooral aangehaald om het verschil tussen stad en platteland aan te tonen.

Tabel 1 Armoede in Egypte			
	% in extreme armoede	% onder de lage armoedegrens	% onder de hoge armoedegrens
Stad	2.6	10.6	24.6
Platteland	9.6	30.0	52.7
Totaal	6.7	22.0	41.2

Bron: (World Bank, 2011, p. 2)

Ook zijn er geografische verschillen. 67% van de armen en 83% van de extreem armen leven in het noorden van het land. Opnieuw is het verschil tussen stad en platteland zeer groot. In het stedelijke noorden leeft 11.3% van de armen en 11.6% van de extreem armen. In het rurale noorden is dit 71.5% van de extreem armen en 55.8% van de armen. De meeste armen, in elk deel van het land, leven in plattelandsgebieden (Ghanem, 2014, p. 4).

Deze cijfers werden opgesteld door de Wereldbank maar moeten worden gerelativeerd aangezien andere bronnen weer hogere armoedecijfers weergeven. Sommige rapporten spreken over meer dan 25% in 2011, wat vergeleken met 15 jaar daarvoor een stijging van bijna 50% zou zijn (16.7% in 1996). Ook blijkt dat hoewel de armoedecijfers groter blijven in het platteland, stedelijke gebieden een grotere stijging van armoede ervaren tussen 2009 en 2011 (WFP, 2013, pp. 12-13).

Dit beeld van armoede, zoals het net is geschetst, geeft een zeer duidelijk en statistisch overzicht van armoede. Het gebruik van de armoedegrens is nuttig, aangezien het kwantificeerbaar is en kan vergeleken worden onder verschillende landen/gebieden. Het krijgt de laatste jaren echter veel kritiek te verduren, vele academici zijn het niet meer eens met deze methode.

Percepties over armoede zijn de laatste jaren sterk geëvolueerd. Begon men jaren geleden bij metingen rond inkomen, is men het er nu algemeen over eens dat armoede een multidimensionaal fenomeen is dat ook andere aspecten van levensbehoeften inhoudt. Afhankelijk van hoe breed men de het fenomeen definieert, kunnen ook onderwijs, gezondheid, machteloosheid en kwetsbaarheid deel zijn van armoede. Waar vele academici het bij de Millennium doelstellingen moeilijk mee hadden (ook al zorgde dit voor een grotere focus op armoede op globale schaal) was dat men nagenoeg uitsluitend het inkomen als basis voor armoede nam, wat ervoor zorgde dat het beleid omtrent armoede in de wereld minder doeltreffend was (Sabry, 2009, p. 2).

Verschillende problemen worden herhaald in de academische literatuur. Wat men vaak doet, indien men de huishoudens als entiteit neemt, is veronderstellen dat er geen onderscheid is tussen verschillende huisgenoten in leeftijd, gender, of voorkeur. Dit is een eerste grote fout, die veronderstelt dat men een kind zou moeten gelijkstellen aan een volwassene, terwijl studies hebben aangetoond dat kinderen enkel een fractie van het voedsel van volwassenen nodig hebben (Hanmer, Pyatt, & White, 1999, p. 803). Ook genderongelijkheid wordt niet in rekening gebracht. Men neemt het huishouden als eenheid maar kijkt niet naar ongelijkheid binnen datzelfde huishouden. Prijsverschillen krijgen eveneens te weinig aandacht. Hoewel de verschillen in stad – platteland in sommige metingen worden opgenomen (maar zeker niet allemaal), wordt nog steeds te weinig focus gelegd op verschillen in prijs in eenzelfde gebied.

Hoewel statistieken en gekwantificeerde data vergelijkbaar zijn is dit in het geval van armoede een delicate zaak. In vele gevallen zijn de statistieken rond armoede op een andere manier verzameld, berekend en geanalyseerd. De methodiek kan sterk verschillen van land tot land. Dit maakt het gevaarlijk om statistieken zomaar te vergelijken (Sabry, 2009, p. 3).

Het gebruik van koopkrachtpariteit levert bijkomende problemen op. In deze benadering maakt men gebruik van een internationaal vastgelegde armoedegrens, waarbij de internationale dollar (als abstracte munteenheid) wordt omgezet in nationale valuta en men deze toetst aan diezelfde internationale armoedegrens. Deze methode krijgt veel kritiek te verduren door haar neiging om armoede los van tijd en plaats te vergelijken. De koopkrachtpariteit kan zo een volledig vertekend beeld geven. De armoedelijkhoud zou bijvoorbeeld kunnen stijgen door een toename in prijs van bepaalde voedselartikelen, die op hun beurt de koopkrachtpariteit beïnvloeden zonder dat mensen in armoede deze artikelen consumeren (Sabry, 2009, pp. 3-4). Ondanks de vele kritieken op het gebruik van een armoedegrens blijft deze toch zeer populair bij geleerden in verschillende disciplines.

In een rapport van het WFP over Egypte uit 2013 wordt een andere manier aangehaald om armoede te meten. Zij geven terecht aan dat armoede een multidimensionaal fenomeen is en dat metingen dit zouden moeten weerspiegelen. Multidimensionale armoede beoordeelt de natuur en intensiteit van armoede door het identificeren van verschillende vormen van deprivatie, en de mate waarin deze aanwezig zijn in gezondheid, onderwijs en levensstandaard (WFP, 2013, pp. 15-16).

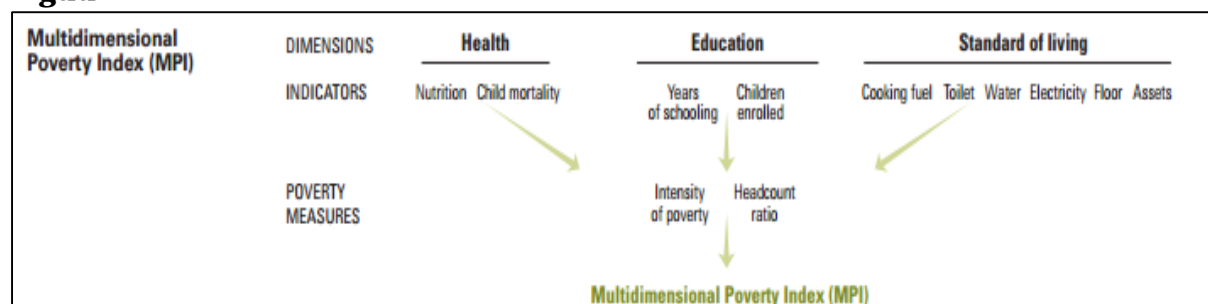
Ook bij gebruik van dit meetinstrument valt een duidelijk verschil aan te merken in armoedecijfers tussen stad en platteland, zoals in Tabel 2 wordt weergegeven. MPI staat hier voor 'Multi-dimensional Poverty Index'.

Tabel 2 MPI Egypte				
	% kwetsbaar voor armoede	% in armoede	% in extreme armoede	Intensiteit deprivatie (onder de armen, in %)
Stad	1.0	2.1	0.3	36.8
Platteland	8.0	4.4	0.5	38.5
Totaal	5.4	3.6	0.4	38.1

Bron: (Alkire & Robles, 2015)

Men wordt gedefinieerd als multidimensionaal arm als men bij de indicatoren in een derde of meer van de gevallen onder deprivatie valt. Kwetsbaar voor armoede is men als dit bij 20 – 33% van de indicatoren het geval is en extreme armoede slaat op meer dan 50% van de indicatoren. Een volledig overzicht van de indicatoren kan men in Figuur 1 terugvinden:

Figuur 1

(United Nations Development Programme, sd)

Armoede is een complex, multidimensionaal fenomeen. Het bestuderen van armoede roept vaak meer vragen dan antwoorden op, waarbij verschillende meningen en methodes elk een verschillend beeld weergeven. Het moet duidelijk zijn dat armoede geen gezicht heeft. Afhankelijk van de definitie, methodiek en analyse van armoede krijgt men enorm variërende oplossingen en voorstellen. Wat duidelijk is, is dat metingen op basis van een armoedegrens te simplistisch zijn om armoede op globale schaal te meten. Hoewel een armoedegrens een ruwe schets geeft, is het verre van voldoende om uit dit cijfermateriaal conclusies te trekken. Statistische data op basis van armoedemetingen met een armoedegrens kunnen een startpunt maar zeker geen eindpunt zijn van onderzoek naar armoede.

2.2.2 Voedselveiligheid

De vraag of er een link bestaat tussen voedselveiligheid en armoede lijkt overbodig. Men kan er vanuit gaan dat een chronisch gebrek aan voedsel armoede in de hand werkt. Dit heeft echter niet belet dat dit thema de laatste jaren meer belangstelling heeft gekregen bij academici. Onderzoek naar voedselveiligheid is belangrijk in de context van voedselrellen aangezien het een nieuw perspectief geeft over armoede en aangezien vele waarnemers stijgende voedselprijzen en een groeiende voedselonveiligheid identificeren als de voornaamste oorzaak van het protest in 2007-08.

In wat volgt zal kort de vraag gesteld worden wat men onder voedselveiligheid verstaat, in welke mate armoede verbonden is met voedselveiligheid en welke gevolgen voedselonveiligheid kan hebben voor een samenleving. Ook zal duidelijk blijken dat voedselveiligheid een fenomeen is dat op verschillende manieren kan gemeten worden en een bijkomende dimensie kan geven aan metingen rond armoede. Dit zal verder worden geïllustreerd door de casestudy van Egypte dat als toepassing meer inzicht kan verschaffen in de materie.

2.2.2.1 Wat is voedselveiligheid?

Voedselveiligheid als begrip kwam op in de jaren '70 in een context van globale voedselcrisis die in vele landen discussie opwierp. De focus van voedselveiligheid lag toen meer op het economische domein, namelijk hoe de voedselprijzen op internationaal vlak best konden worden gestabiliseerd. In 1974 werd in Rome de Wereldvoedselconferentie gehouden waar werd besloten om op regelmatige basis te overleggen rond voedselveiligheid in de wereld. Na verloop van tijd kwam men bij deze discussies tot het besef dat het gedrag van mogelijke kwetsbare en getroffen personen een kritisch aspect vormde van de discipline (FAO, 2003, p. 26). De FAO legde de definitie van voedselveiligheid vast in 1996:

“Food security exists when all people, at all times, have physical and economic access to sufficient, safe and nutritious food to meet their dietary needs and food preferences for an active and healthy life.” (FAO, 1996)

Voedselveiligheid treedt op op verschillende niveaus afhankelijk van welke graad van analyse men gebruikt. Het is een multidimensionaal fenomeen dat inherent is verbonden met armoede. De definitie, zoals die in 1996 is vastgelegd door de FAO, heeft gevoelige veranderingen ondergaan. Sinds het rapport van 2003 wordt aan deze definitie ook het niveau van analyse toegevoegd bij de definitie.

Historisch heeft de studie rond voedselveiligheid voornamelijk het globale en nationale vlak als focus gehad maar de laatste decennia is men zich ook beginnen toeleggen op het niveau van huishouden en individu. Deze niveaus zijn inherent met elkaar verbonden. Voedselveiligheid op nationaal vlak heeft ongetwijfeld gevolgen voor honger waar het huishouden of het individu mee te maken heeft (Maxwell, 1996, pp. 156-157).

De vraag kan dus worden gesteld: focust men best op het huishouden dan wel op het individu? In bovenstaande beschouwing van de armoedegrens kwam als voornaam punt van kritiek naar boven dat het huishouden als analyse-eenheid de ongelijkheid binnen datzelfde huishouden niet in rekening brengt.

Toch blijft het een belangrijke vraag. De academische stroming die pleit voor huishouden als analyseniveau erkent het belang van intra-huishoudelijke verschillen maar stelt zich de vraag of deze intra-huishoudelijke verschillen thuishoren in een analyse van voedselveiligheid of in een discussie rond draagkracht en gezondheid van personen binnen het huishouden. De laatste jaren is deze discussie omgeslagen in het voordeel van het individu als analyseniveau (Maxwell, 1996, p. 157). Dit merken we reeds in de definitie van voedselveiligheid van de Wereldbank, die in 1986 in het zeer invloedrijke rapport 'Poverty and Hunger' terug te vinden is:

“Food security is access by all people at all times to enough food for an active, healthy life” (World Bank, 1986, p. 1)

Dit is een duidelijk individuele benadering van voedselveiligheid. Ook het FAO (Food and Agriculture Organization) geeft aan dat voedselveiligheid in essentie een individueel fenomeen is maar voegt er aan toe dat dit metingen op niveau van huishouden niet hoeft uit te sluiten.

“Essentially, food security can be described as a phenomenon relating to individuals. It is the nutritional status of the individual household member that is the ultimate focus, and the risk of that adequate status not being achieved or becoming undermined. [...] Household food security is the application of this concept to the family level, with individuals within households as the focus of concern.” (FAO, 2003, p. 29)

Nu een breder en duidelijker beeld is geschetst van voedselveiligheid, is het mogelijk een werkdefinitie van voedselveiligheid te formuleren. De FAO verwoordt dit fenomeen in haar

rapport van 2003 als volgt – verwijzend naar de eerder vermelde definitie van voedselveiligheid:

“Food insecurity exists when people do not have adequate physical, social or economic access to food as defined above.” (FAO, 2003, p. 29)

Voedselveiligheid heeft, zoals aangetoond, vele gezichten. Het is een multidimensionale discipline die niet in één zin te vatten is. Toch lijkt het aangewezen om de definitie van het FAO als werkdefinitie te gebruiken, aangezien deze wordt aangehaald in een groot deel van de academische literatuur. Wat betekent dit echter voor de studie van armoede?

2.2.2.2 Is er een link tussen armoede en voedselveiligheid?

“Food expenditures constitute a large share of the consumption basket for the extremely poor, and it are precisely these people - the poor - where food price increases bear the most dire consequences.” (Arezki & Brückner, Food Prices, Conflict, and Democratic Change, 2011, p. 11)

De grootste slachtoffers van prijsstijgingen in voedselartikelen zijn meestal de armen. In wat volgt zal voedselveiligheid als meetinstrument voor armoede worden gebruikt. Armoede is een zeer breed en complex concept waarbij metingen verschillen in methodiek en analyse. Ook zijn cijfers rond armoede schaars en hoogstwaarschijnlijk onderschat. De rol van voedselprijsstijgingen en de invloed daarvan op voedselveiligheid en armoede wordt hieronder uiteengezet.

De studie van armoede is zoals eerder vermeld even oud als de mensheid. De betekenis ervan is echter grondig veranderd. De laatste decennia heeft armoede een morele connotatie gekregen. Meer en meer wordt armoede als onaanvaardbaar gezien. Men zoekt naar oplossingen om armoede te verhelpen. De studie van voedselveiligheid is echter zeer recent. Hoewel deze pas in de jaren '70 opkwam, heeft deze in de academische wereld veel furore gemaakt (Agboola & Balcilar, 2012, p. 1225). Wat is echter het verband tussen deze twee fenomenen? Is er wel een verband?

Op economisch vlak heeft voedselveiligheid te maken met het beschikken over de nodige middelen om voedsel aan te kopen. Hier kan onderscheid gemaakt worden tussen voedselbeschikbaarheid en voedseltoegankelijkheid. Toegang tot voedsel wordt vooral bepaald door de middelen waarover een gezin beschikt. Hiervoor wordt vaak het inkomen als meetinstrument gebruikt. Voedselbeschikbaarheid daarentegen focust op de voedselproductie. Er is dus sprake van een vraagzijde aan de ene kant die varieert naarmate de prijs van voedsel verandert en naarmate men beschikt over voldoende middelen. De aanbodzijde wordt weerspiegeld in de binnenlandse voedselproductie en voedselimporten van buitenaf (Berazneva & Lee, 2013, p. 32).

In tijden van crisis en inflatie en/of bij het stijgen van de voedselprijzen moeten mensen dieper in de buidel tasten om toegang te krijgen tot het minimum aan voedsel dat men nodig heeft om te overleven. Mensen die voor de crisis in armoede leefden kunnen in een situatie van permanente honger en ondervoeding terechtkomen. Zij die op de grens van de armoede leefden kunnen hierin belanden. In deze context is het noodzakelijk om het verband tussen armoede en voedselveiligheid te schetsen (Asian Development Bank, 2012, p. 8). In wat volgt zal vooral aandacht besteed worden aan het globale Zuiden.

Een stijging van voedselprijzen kan een huishouden op drie manieren beïnvloeden:

1. Het tast de betaalbaarheid van een item in de consumptiekorf aan;

2. Het tast de inkomsten uit landbouw aan (in de hoedanigheid dat het huishouden hiermee betrokken is);
3. Het tast de vraag naar arbeid in landbouw aan en dus ook het looninkomen dat leden van het huishouden die bij een landbouwproducent werken, verdienen (Aksoy & Hoekman, 2010, p. 4).

Op het huishoudelijke niveau worden kleinschalige boeren het zwaarst getroffen. Boeren maken driekwart uit van de globale bevolking die in armoede leeft. Zij produceren meestal ook minder dan ze consumeren en zien zich dus genoodzaakt voedsel aan te kopen. Dit zorgt ervoor dat zij de meest kwetsbare groep uitmaken bij een stijging van de voedselprijzen (Ivanic & Martin, 2014, p. 2).

De hoge voedselprijzen zorgen er vaak voor dat men begint te besparen op verschillende zaken. Op vlak van gezondheid kan het zijn dat men zich bepaalde medicijnen niet meer kan aanschaffen. Men ziet het nut van onderwijs minder in en zet de kinderen aan het werk. De kwaliteit van de voeding daalt waarbij men minder vitamines en proteïnes consumeert en het aantal maaltijden terugschroeft van drie naar twee (WFP, 2012). Dit zorgt voor de zogenaamde 'poverty trap', een val waar men moeilijk uit raakt (Asian Development Bank, 2012, p. 9).

Het gemiddelde huishouden in het globale Zuiden spendeert ongeveer de helft van haar budget aan voeding. Voor arme gezinnen ligt dit rond de 60% (Asian Development Bank, 2012, p. 9). Volgens het World Food Programme kan dit zelfs stijgen tot 80% (WFP, 2012).

Sommige schattingen tonen aan dat armoedecijfers wereldwijd met 3 – 5% zijn gestegen door de voedselprijscrisis van 2007-08. Dit komt neer op ruwweg 100 miljoen mensen (Berazneva & Lee, 2013, p. 1). Uiteraard hangt dit ook af van de methodes die gebruikt werden om armoede te meten.

Er is dus duidelijk sprake van een band tussen voedselprijsstijgingen (en eventueel voedselveiligheid) en armoede. Een hevig debat woedt echter in de academische wereld rond het effect dat de voedselprijsstijgingen hebben op de getroffen boeren. Verschillende rapporten van de Wereldbank – (Aksoy & Hoekman, 2010), (Ivanic & Martin, 2014) – tonen aan dat een stijging in de voedselprijzen op lange termijn voordelig kan zijn afhankelijk van het feit of men een netto voedselaankoper of voedselverkoper is. Deze studies tonen aan dat hoewel meer huishoudens armer worden, deze huishoudens algemeen gezien rijker zijn dan de huishoudens die rijker worden van de prijsstijging – de netto voedselverkopers (Aksoy & Hoekman, 2010, p. 115).

Andere studies zijn minder optimistisch. Enerzijds moet een onderscheid gemaakt worden tussen de schaal van de prijsstijging – is dit een louter beperkte stijging van de voedselprijs of is dit een globale voedselprijscrisis? Globale voedselprijzen stegen tussen 2005 en 2008 met 82%, wat er mee voor zorgde dat 130 tot 150 miljoen mensen in extreme armoede terechtkwam (Schutter, 2010, p. 2). Ook zorgden voedselprijscrisissen voor een daling in landbouwinvesteringen. Dit bepaalt de vraag die consistent het aanbod overtreft en de kans op bijkomende crisis vergroot (Department for International Development, 2014, p. 9).

De algemene consensus die bij het merendeel van de academici heerst is dat op korte termijn voedselprijsstijgingen nefast zijn voor het merendeel van de bevolking en dat deze prijsstijgingen een negatieve impact hebben op armoede. In hoeverre dit op lange termijn verschilt, hangt af van studie tot studie en de gehanteerde methode van analyse (Department for International Development, 2014, pp. 10-11).

2.2.2.3 Case: voedselveiligheid in Egypte

Egypte heeft de laatste jaren zwaar geleden onder de stijging van voedselprijzen en voedselrellen. Het percentage van mensen dat zich zowel in de inkomensarmoede als in de voedselonveiligheid bevindt is tussen 2009 en 2011 gestegen met meer dan drie procent punten (14% in 2009, 17.2% in 2011) (WFP, 2013, p. 9).

Ook in Egypte valt een sterke correlatie waar te nemen tussen het stijgen van de voedselprijzen en armoede. Tijdens de voedselprijscrisis was voedselprijsinflatie de grootste reden voor de toename van armoede in Egypte (World Bank, 2011, p. 33). De stijging in voedselprijzen was de zwaarste schok voor 74.7% van de huishoudens in 2011 (WFP, 2013, p. 7). Tussen 2009 en 2011 is 15.2% in de armoede beland, grofweg dubbel zoveel als het aantal mensen dat uit de armoede is geraakt (7.7%) (Breisinger, et al., 2013, p. 1).

“There is a significant correlation between income poverty and poor access to food, highlighting that food security in Egypt remains an issue of economic access.” (Breisinger, et al., 2013, p. 1)

Voedselveiligheid bestaat, zoals eerder gezegd, uit twee grote pillaren: voedselbeschikbaarheid (macro-economische dimensie) en toegang tot voedsel (micro-economische dimensie). De kloof tussen vraag en aanbod in voedsel wordt opgevuld door de voedselimport. In Egypte gelden tarwe-importen voor 45 – 55% van haar totale consumptie, wat van het land de grootste tarwe-importeur maakt. Hoewel men in de jaren voor 2008-09 streefde naar zelfvoorziening door de productie op te drijven, bleef de kloof tussen productie en consumptie tamelijk groot. Vanaf 2009 valt een daling op te merken in de zelfvoorziening van granen. Granen zijn de voornaamste bron van voedselconsumptie voor armere huishoudens. De zelfvoorziening in voedsel daalde tussen 2009 en 2011 in tarwe van 53.15% naar 42.60%, in maïs van 62.24% naar 51.04% en in rijst van 112.49% naar 98.25%. Tijdens de globale voedselprijscrisis werd het voor Egypte moeilijker om haar voedselimporten te blijven financieren. Deze kloof tussen voedselproductie en voedselconsumptie zorgt ervoor dat Egypte zeer afhankelijk is van de internationale markt en zorgt er bijgevolg ook voor dat het land zeer gevoelig is aan prijsstijgingen (WFP, 2013, p. 5).

Poverty and food security are particularly closely linked in Arab countries due to high vulnerability to food-related “external shocks.” (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 11).

Naast voedselbeschikbaarheid, de toegang tot voedsel, is er een derde aspect van voedselveiligheid dat uit deze twee indicatoren voortvloeit. Ondervoeding, waar ook kwaliteit van voeding bij hoort, is een fenomeen dat hand in hand gaat met het stijgen van de voedselprijzen. Studies tonen aan dat de meeste arme huishoudens in Egypte eerst besparen op de kwaliteit van voedsel in geval van geldnood (WFP, 2013, p. 8).

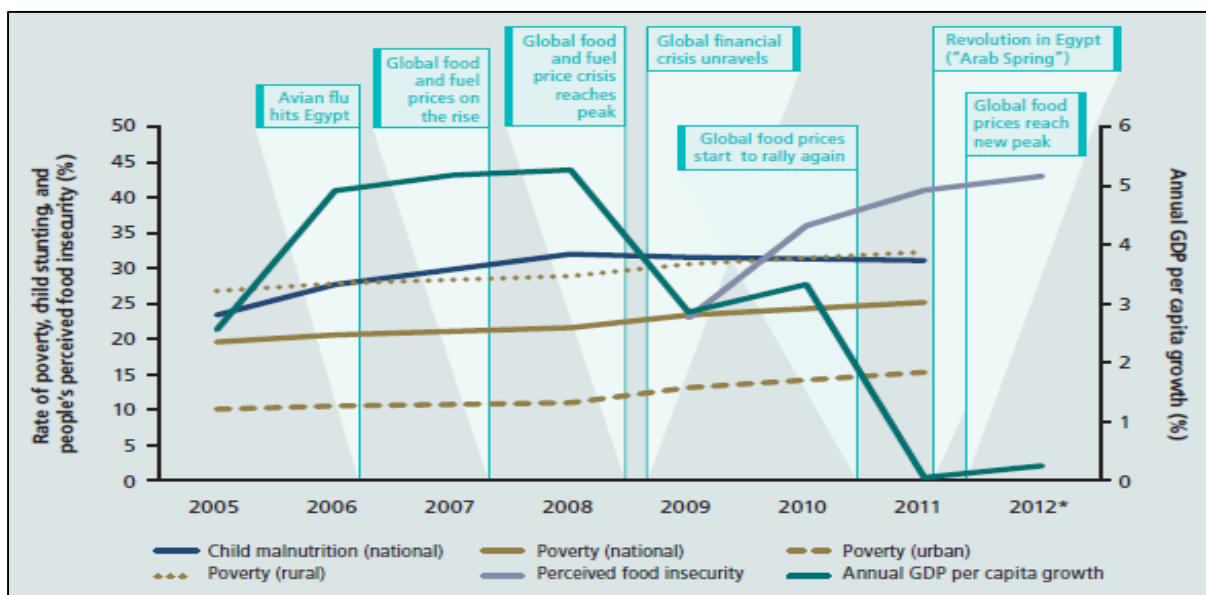
Ondervoeding ('malnutrition') kan gedefinieerd worden als een abnormale fysiologische conditie die veroorzaakt is door een tekort aan, overmaat in of onevenwichtigheid in voedingsstoffen. Het betekent dat de voedselinname niet voldoet aan de dieetvereisten waaraan een individu voor een bepaalde periode nood aan heeft. Kort gezegd: een toestand van chronisch onvermogen om voldoende voedsel te bekomen (Ramadan, 2015, p. 3).

Ondervoeding is nog steeds de harde realiteit in Egypte. Hoewel het land de laatste decennia opmerkelijke vooruitgang boekte in het verminderen van kindersterfte en chronische ondervoeding, behoort het nog steeds tot de twintig slechtste landen van de wereld betreffende ondervoeding bij kinderen (UNICEF, sd).

Ondervoeding bij kinderen kan op verschillende manieren worden gemeten, maar groeibemmering ('stunting') voor kinderen onder 5 jaar is veruit het populairste academische meetinstrument in het geval van Egypte. Groeibemmering komt voor na een gebrek aan voeding voor een uitgestrekte periode of door een bepaalde ziekte en resulteert, zoals de aandachtige lezer al kon afleiden, in een bemmering van de groei. Het is veruit de meest voorkomende vorm van ondervoeding in Egypte en heeft als voordeel dat het relatief eenvoudig te meten is (WFP, 2013, p. 21).

Zoals eerder vermeld is de Egyptische regering erin geslaagd om ondervoeding bij kinderen in de laatste decennia ietwat terug te drijven. Toch valt sinds 2005 weer een stijging van het aantal kinderen met een groeibemmering op te merken, een aantal dat steeg tot 2011. Na 2011 zijn geen cijfers meer gepubliceerd. Het aantal steeg van 23% in 2005 naar 29% in 2008 en schattingen duiden op een verhoging tot 30.7% in 2011 (zie Figuur 2), hoewel hier verdeeldheid rond heerst, aangezien verschillende methodes werden gebruikt, waaronder de GINI index. De cijfers zijn algemeen gezien consistent met de graad van inkomen en diversificatie van de voedselinname van een bepaald gebied (WFP, 2013, p. 21).

Figuur 2

(Breisinger, et al., 2013)

"[...] the prevalence of undernutrition in children younger than five captures the food insecurity–poverty nexus by accounting for inequality and assessing progress toward sustainable development at the population level." (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 12)

Wat opvalt is dat in het noorden van Egypte, groeibelemmering een minder groot probleem is dan in het zuiden. Dit spreekt de officiële cijfers rond armoede, die berekend worden door middel van een armoedegrens, tegen. Let wel dat deze cijfers schattingen zijn die afgerond werden. Ook zijn deze cijfers van 2008 en kunnen verschillen van de cijfers van 2011 (zie boven).

	Zuid-Egypte		Noord-Egypte		Egypte	
	Stad	Platteland	Stad	Platteland	Stad	Platteland
Groeibelemmering	39	33	23	27	27	30
Ernstige groeibelemmering	21	18	9	10	14	14

Bron: (UNICEF, 2008)

Verrassend is dat groeibelemmering in het zuiden van het land meer voorkomt dan in het noorden. Toch is er nog steeds een duidelijk verschil zichtbaar tussen stad en platteland. Als redenen voor groeibelemmering in deze context worden gegeven: ongezonde voedingsgewoonten, gebrek aan kennis rond gediversifieerde voeding en gebrek aan voedseltoegankelijkheid voor de armen (UNICEF, 2008). Deze cijfers zijn een voorbeeld van hoe armoede en voedselveiligheid complexe fenomenen zijn en toont de gebreken aan van een unidimensioneel meetinstrument zoals de armoedegrens.

Het knooppunt armoede – voedselveiligheid is een van de grootste uitdagingen voor de Arabische wereld op dit moment. In recente studies geven verschillende academici aan dat ondervoeding bij kinderen jonger dan 5 jaar de meest efficiënte en nauwkeurigste manier is om deze ‘nexus’ te begrijpen. De voedingsstatus van kinderen blijkt het meest gevoelig voor plotse veranderingen in levensomstandigheden en jonge kinderen blijken zeer kwetsbaar te zijn voor ziektes en voedseltekorten vanwege hun voedselbehoeften om te groeien (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 12). Het peilen bij kinderen geeft een beeld van de intra-huishoudelijke verdeling van de middelen en voegt aldus een dimensie toe aan de analyse die wordt genegeerd bij metingen rond inkomensarmoede of consumptie (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 12).

Van de drie meetinstrumenten (grootte/leeftijd, gewicht/leeftijd, gewicht/grootte) om te peilen naar ondervoeding bij kinderen is groeibelemmering (grootte/leeftijd) de meest efficiënte. Het weerspiegelt best de cumulatieve effecten van voedseltekort en ziekte en is dus een goede indicator voor nutritie op lange termijn (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 12).

Gebruik makend van groeibelemmering bij kinderen jonger dan 5 jaar kan men het risico op voedselonzeekerheid meten. In een rapport van Breisinger worden landen gecategoriseerd op de graad van het risico op voedselonzeekerheid. Gaande van ‘laag’ tot ‘extreem alarmerend’, doet Egypte het betrekkelijk slecht vergeleken met andere Noord-Afrikaanse landen. Egypte komt met haar percentage van 30.7% (zie boven) in de categorie ‘ernstig’ terecht en belandt zo op de laatste plaats onder de Maghreb-landen (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 13).

Wat opvalt is dat, ondanks een inkomensgroei in de laatste jaren, de cijfers omtrent groeibelemmering er niet beter op geworden zijn. Dit toont opnieuw zowel de zwakte van de armoedegrens als meetinstrument aan en het belang om meer aandacht te besteden aan andere dimensies van armoede zoals voedselveiligheid.

In de Global Food Security Index van The Economist (2015) komen we meer te weten over de recente specifieke eigenschappen en kenmerken van voedselveiligheid in Egypte. Als één van de belangrijkste kenmerken van voedselveiligheid en ondervoeding is voedseldiversificatie één

van de grote werkpunten. Egypte doet het hierin ook slechter dan Marokko en Algerije (The Economist Intelligence Unit, 2015).

Voedselsubsidies maken een bijzonder groot deel uit van de uitgaven van de Egyptische overheid. In de Arabische wereld worden voedselsubsidies gebruikt om sterke voedselprijsstijgingen tegen te gaan. Deze subsidies worden vaak beschouwd als voordelig en zelfs cruciaal voor de armen (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 25). Egypte is een voedselimporteur en wanneer de voedselprijzen in 2007-08 een sterke stijging vertoonden werden de zogenaamde 'ration cards' beschikbaar gesteld voor 22 miljoen bijkomende mensen en werd de kwantiteit rijst waar men recht op had, verdubbeld (WFP, 2008, p. 62). Toch werden ook minder populaire maatregelen genomen, zo probeerde men de grootte van het gesubsidieerd brood te verkleinen (Bush, 2010, p. 124).

Voedselsubsidies maken een substantieel onderdeel uit van het sociale vangnet dat in Egypte is uitgebouwd (WFP, 2013, p. 25). Hoewel hier veel wordt geïnvesteerd, krijgt de Egyptische overheid vaak de kritiek dat deze voedselsubsidies meer aandacht krijgen dan andere vormen van sociale bescherming en deze niet efficiënt zijn (Breisinger, Ecker, Al-Riffai, & Yu, 2012, p. 25).

Het voedselsubsidieprogramma van Egypte bestaat uit twee onderdelen: enerzijds de 'ration cards' die aan families die hiervoor in aanmerking komen een maandelijkse basisquota aan voedsel aanbieden; anderzijds het gesubsidieerd brood (het zgn. *balady bread*) dat voor iedereen toegankelijk is. Hoewel deze maatregelen cruciaal zijn voor de armen, worden ze door vele waarnemers inefficiënt geacht. Het sociale vangnet en de voorziene subsidies gaan niet ver genoeg in het terugdrijven van de kwetsbaarheid van de armere huishoudens. Wegens de geografische locatie waar vele huishoudens leven (vooral het geval in plattelandsgebieden in het noorden) of de verkiesbaarheidsvoorwaarden, heeft niet iedereen baat bij deze subsidies. Daarenboven komen de subsidies vaak niet volledig tegemoet aan de noden van de armere huishoudens. Meer en meer rijzen er stemmen op om het subsidiesysteem te veranderen waarbij meer aandacht moet gaan naar armere huishoudens waarop de focus van deze subsidies komt te liggen (WFP, 2008, p. 104).

Toch bleken van alle sociale maatregelen de voedselsubsidies het meest bescherming te bieden tijdens de voedselprijs crisis van 2007-08. Geschat wordt dat zonder deze subsidies het armoedecijfer tot ongeveer 34% zou stijgen. Gesubsidieerde voedselproducten maken voor de armere huishoudens 32.5% uit van de totale energieopname. Veel kwetsbare huishoudens worden niet voldoende geholpen. Men is het er dus over eens dat deze subsidies een levensbelangrijke maatregel zijn voor vele huishoudens maar dat wijzigingen aangebracht moeten worden om deze effectiever te maken en dus meer armere huishoudens bij te staan. (WFP, 2013, pp. 25-31).

2.3 De voedselrellen van 2007-08

"[...] poverty is the parent of revolution and crime." (Aristoteles, 1920, p. 70)

Een sterke stijging in globale voedselprijzen die vooral de armsten zwaar trof had in 2007-08 wereldwijde protesten en rellen als gevolg (vooral in het Globale Zuiden). Deze zogenaamde 'food riots' of voedselrellen zorgden voor kopzorgen voor vele overheden die antwoorden moesten vinden op het groeiend aantal mensen dat op straat kwam, maar ook moest trachten armoede, honger en politieke destabilisering tegen te gaan. Egypte was een land waar hevige voedselrellen uitbraken. Deze rellen braken echter niet overal uit. Wat was speciaal aan deze rellen? Wat waren de belangrijkste kenmerken hiervan?

Het stijgen van voedselprijzen en hun effect op de intra-statelijke stabiliteit zijn uitgebreid gedocumenteerd in de politiekwetenschappelijke literatuur. Dat er een correlatie bestaat tussen armoede, het stijgen van de voedselprijzen en de politieke en economische stabiliteit van een land, staat dus buiten kijf. De vraag rijst hoe sterk deze is, en of er een correlatie bestaat tussen voedselonveiligheid, die naar boven komt bij het stijgen van de voedselprijzen, en instabiliteit in de maatschappij (Arezki & Brückner, *Food Prices and Political Instability*, 2011, p. 3).

Sinds het begin van het nieuwe millennium heeft zowat elk voedselproduct een prijsstijging ondergaan. De antwoorden hierop van de verschillende regeringen waren uiteenlopend maar in vele gevallen niet voldoende. In Afrika kwamen de voedselrellen in veertien van de drieënvijftig landen voor, volgend op de voedselprijsstijging. Hoewel veel Afrikaanse landen leden (en nog steeds lijden) onder deze prijsstijgingen, kwamen deze voedselrellen niet in alle landen voor (Berazneva & Lee, 2013, p. 31).

In een studie uit 2013 (Berazneva & Lee, 2013) over de determinanten van de voedselrellen wordt voor het eerst in de politiekwetenschappelijke literatuur omtrent deze reellen een empirisch onderzoek gedaan, gebruikmakend van economische en politieke indicatoren. Men ging in dit onderzoek op zoek naar de reden waarom deze reellen in sommige landen optraden en in andere landen niet.

De resultaten tonen een positieve correlatie aan tussen armoede en het voorkomen van reellen. Landen met een hogere graad van armoede blijken vatbaarder te zijn voor voedselrellen. Armoede werd gemeten aan de hand van de Human Development Index, waarbij de toegang tot voedsel ook wordt betrokken. Wat echter opvalt is dat bijna alle (11 van de 13) landen die een agglomeratie van meer dan 1 miljoen inwoners kennen te maken hadden met voedselrellen. Tunesië en Mauritanië waren de uitzonderingen. Dit kan wijzen op het feit dat stedelijke armen het snelst worden getroffen door de prijsstijgingen (Berazneva & Lee, 2013, p. 34). In het geval van Egypte wordt geschat dat indien er geen stedelijk centrum van meer dan 1 miljoen inwoners aanwezig was, het de kans op reellen zou verkleind hebben van 99% naar 38%. Caïro en andere Egyptische steden – 43% van de Egyptische bevolking leeft in steden – deze steden waren de broeinesten van de voedselrellen van zowel 1977 als 2008 en van de revolutie in 2011 (Berazneva & Lee, 2013, p. 35).

Verdere factoren die volgens deze studie de voedselrellen in de hand gewerkt hebben waren de onderdrukking van het regime in kwestie en de mate van burgerlijke vrijheden. Hier wordt later op ingegaan (Berazneva & Lee, 2013, pp. 36-37).

Andere studies wijzen op de voedselveiligheid van een land als voornaamste determinant. Een studie uit 2012 beschrijft hoe, in tegenstelling tot de conclusies van andere studies, voedselveiligheid een grotere rol speelt dan inkomensarmoede, ongelijkheid of wanbestuur. Meer dan elders in de wereld speelt voedselonveiligheid in de Arabische wereld een grote rol in het optreden van conflict. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vele Arabische landen voedselimporteurs zijn, en dus kwetsbaarder zijn voor eventuele prijsstijgingen (zie boven) (Maystadt, Tan, & Breisinger, 2014, pp. 113-114).

In het geval van de Noord-Afrikaanse landen in het bijzonder valt een trend op die het belang van groeibelemmering bij kinderen als meetinstrument voor armoede benadrukt en die men in weinig of geen studies terugvindt. Bij het gebruik van groeibelemmering bij kinderen jonger dan 5 jaar om voedselonveiligheid te duiden komt een duidelijke correlatie naar voor. De landen waar men de meeste problemen heeft met ondervoeding bij kinderen zijn de landen waar voedselrellen optraden. Marokko en Egypte kenden in 2008 een groeibelemmeringspercentage dat de cijfers van de andere Maghreb-landen flink oversteeg. Hoewel deze in Marokko de laatste jaren flink zijn gedaald, kende het land tussen 2008 en

2012 een groeibelemmeringspercentage dat rond de 23% schommelde (The Economist Intelligence Unit, 2015).

De vraag of armoede een van de bepalende redenen is achter de voedselrellen blijft stof voor discussie tussen academici. Zoals eerder aangetoond toonden Berazneva & Lee een positieve correlatie tussen armoede en voedselrellen aan. Sommige waarnemers gaan hiertegen in met het argument dat een positieve correlatie wel is bewezen, maar dat de auteurs geen causaliteit kunnen aantonen (Bellemare, 2014, p. 5).

2.3.1 Voedselrellen in Egypte

Tijdens de regeerperiode van Nasser werd een groot deel van de Egyptische industrie genationaliseerd. Egypte was een welvaartsstaat, waarbij o.a. een minimumloon, een garantie op een job en zekerheid op pensioen de hoekstenen was. Het sociaal contract dat in voege was tijdens de periode van het zgn. 'Arabische Socialisme' hield in dat de staat haar inwoners bepaalde sociale zekerheden verschafte in ruil voor politieke loyaliteit. Deze sociale zekerheden bestonden uit bovengenoemde maatregelen maar ook uit gratis onderwijs en gezondheidszorg. Dit was de zogenaamde 'brooddemocratie' en het brood of *Khubz* stond hier niet enkel voor het brood zelf maar ook voor het geheel aan sociale voorzieningen die aanwezig waren (Bohstedt, 2014, p. 17).

In 1974 werd de befaamde *Infitah* geïntroduceerd door Sadat. Dit betekende een drastische verandering in het gevoerde beleid, zowel op economisch als sociaal vlak. In 1977 braken de eerste broodrellen uit waarbij vooral overheidseigendom werd aangevallen. Hierop beloofde de Egyptische regering sociale toegevingen te doen die ze ook grotendeels vervulden. In 1991 was Egypte echter failliet. President Hosni Mubarak moest de bittere pil van het IMF slikken die vele andere landen ook werd opgedrongen: het ERSAP (Economic Reform and Structural Adjustment Program). Deze hervorming zorgde o.a. voor een afschaffing van de tarieven op rijstimport, waardoor de Egyptische boeren weggeconcentreerd werden door goedkoop Westers graan, en voor een grootschalige privatisatie van de Egyptische industrie. Het sociaal contract, zoals dat ooit had bestaan, was definitief verleden tijd.

De voedselrellen van 2007-08 bouwden voort op protest dat vooral na 2004 opgang maakte. De manifestaties begonnen in Mahalla, niet in Caïro. 24.000 werkers van de enorme Misr textielfabriek en hun familie legden het werk neer. Eerder in 2006 en 2007 vonden hier al stakingen plaats waarmee belangrijke overwinningen werden geboekt. De overheid voldeed echter niet aan de beloftes die ze eerder had gedaan en de net opgerichte '*Textile Workers' League*' riep op tot een grote staking met als belangrijkste eisen het invoeren van een eerlijk nationaal minimumloon en een remedie tegen de hoge voedselprijzen. Deze oproep werd gesteund door de oppositiebewegingen in Caïro die een nationale staking uitriepen (Bohstedt, 2014, p. 18).

Op 6 april namen de veiligheidsdiensten de fabriek in beslag om een sit-in staking te vermijden. Dit was zeer provocatief aangezien vele families daar al generaties lang aan de slag waren en zorgde ervoor dat duizenden mensen buiten de fabriek afspraken. De staking begon vreedzaam, waarbij liederen werden gezongen en tegen de prijsstijgingen werd gedemonstreerd. Toen de veiligheidsdiensten ingrepen en de politie traangas, stenen en kogels gebruikte om de menigte te controleren, liep het uit de hand. De menigte sloeg terug met molotovcocktails, winkels werden leeggeroofd en anti-regeringsslogans werden gezongen. Hoewel brandstichting vooral door de arme stedelijke jeugd werd uitgevoerd, waren deze acties niet willekeurig tot stand gekomen. Deze waren vooral gericht tegen de overheid waarbij wagens en busjes van de

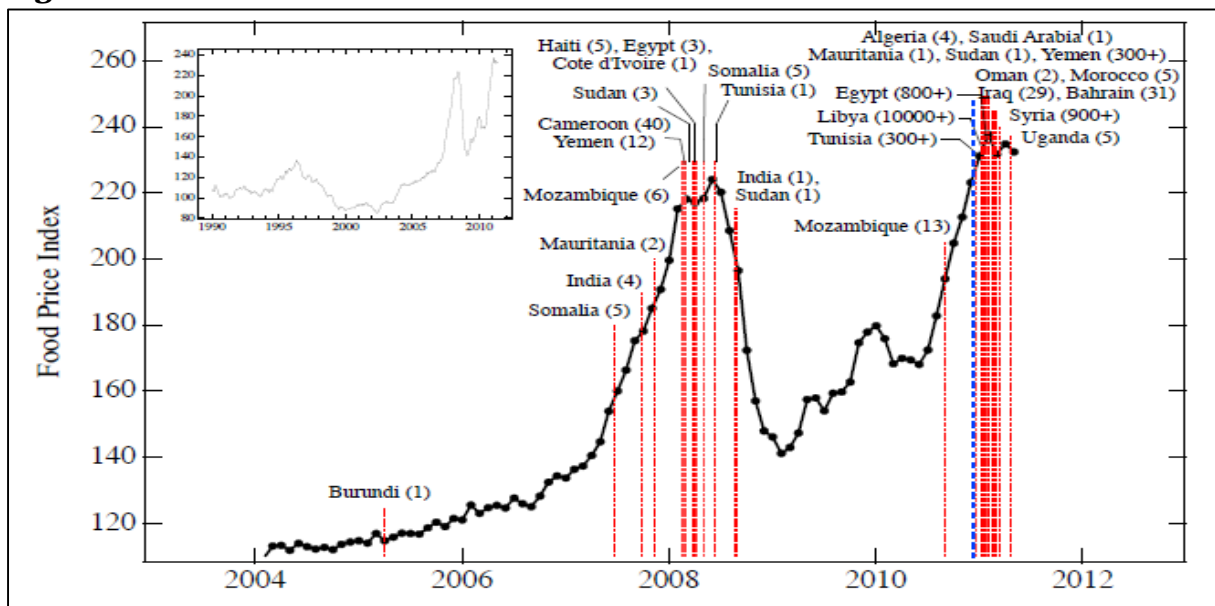
overheid en restaurants van zakenmannen van de regeringspartij, die openden op de stakingsdag uit economisch winstbejag, werden gevisieerd (Bohstedt, 2014, p. 19).

Deze beweging groeide al snel uit en vergaarde steun in verschillende andere fabrieken in Egypte. In Caïro bleven mensen thuis en legden het werk neer uit steun voor de staking en studenten van de universiteiten van Caïro en Helwan manifesteerden met slogans tegen armoede en tegen de Egyptische regering.

Uiteindelijk doofde het protest uit na toegevingen van de overheid om de voedsel – en brandstofsubsidies te verhogen met 20%, en de lonen te verhogen. Maar dit was niet alles, 331 mensen werden opgepakt, honderden werden verwond en Ahmed Ali Mubarak werd doodgeschoten, een 15-jarige jongen die vanop zijn balkon toekeek. Tweeëntwintig inwoners van Mahalla al-Kubra werden vervolgd voor samenzwering en vernietiging van eigendom. Deze repressieve maatregelen toonden de angst aan van de Egyptische overheid voor de verenigingen van het proletariaat en de mogelijke gevolgen ervan. Deze verenigingen legden ook de basis voor de protesten van 2011 (Bohstedt, 2014, p. 20).

Egypte had tijdens deze rellen aardig wat gemeen met andere landen waar voedselrellen optraden. De eisen waren vooral gericht op voedsel en inkomen en de situatie escaleerde na het gewelddadig onderdrukken van de staking door de politie en de veiligheidsdiensten. Ook bevestigden de rellen in Egypte de trend dat sociaal protest veroorzaakt kan worden door stijgende voedselprijzen (Lagi, Bertrand, & Bar-Yam, 2011, p. 4). In Figuur 3 vindt men een grafiek terug waar de correlatie tussen stijgende voedselprijzen en sociale onrust duidelijk wordt.

Figuur 3

(Lagi, Bertrand, & Bar-Yam, 2011)

2.3.2 Valt protest te voorspellen?

Indien protest te voorspellen is, is het eveneens mogelijk protest als maatstaf te houden voor bepaalde grieven (zoals armoede), wat voor de overheden in kwestie handig zou zijn om sociale stabiliteit in de maatschappij te verzekeren.

In een studie uit 2011 van het NECSI (New England Complex Systems Institute) geven Lagi, Bertrand, & Bar-Yam aan dat de kans dat voedselrellen in Noord-Afrika en de Arabische wereld

tijdens een periode van hoge voedselprijzen tussen 1990 en 2011 per toeval uitbraken, $p < 0.06$ was. Volgens deze studie waren de voedselrellen een gevolg van de groeiende voedselprijzen en de gevolgen op de kwetsbare huishoudens (Lagi, Bertrand, & Bar-Yam, 2011, p. 4). Zij stellen bovendien dat sociale onrust deels voorspeld kan worden door het identificeren van vroege waarschuwingssignalen. Zij wijzen hoge voedselprijzen aan als één van de grote redenen voor sociale onrust en ontwikkelden een mathematisch model dat hierop is gebaseerd. Ze menen ook de Tunesische revolutie van 2011 voorspeld te hebben. Ze duiden op de kwetsbaarheid voor protest van landen zoals Egypte die voedselimporteurs zijn en dus gevoeliger zijn aan stijgende globale voedselprijzen (zie eerder) (Godoy, 2012).

Het model neemt bepaalde 'thresholds' (gebaseerd op de Food Price Index van de FAO) (Lagi, Bertrand, & Bar-Yam, 2011, p. 4) in acht, prijslimieten die niet mogen overschreden worden. Worden deze wel overschreden, zo zeggen de auteurs, dan groeit de kans op sociaal protest. Zoals in Figuur 3 te zien valt, duiden de onderzoekers de correlatie aan tussen protest en voedselprijzen met hun grafiek. Een fervente supporter van dit model is o.a. Pieter Timmers, professor emeritus aan Harvard University. Hij heeft zelf bijgedragen aan de ontwikkeling van dit model, en ziet het als een revolutionaire manier om naar voedselprijzen en protest te kijken: "*it works*" (Godoy, 2012).

Betekent dit dat we hieruit kunnen stellen dat protest kan voorspeld en aldus verholpen worden door het laag houden van de voedselprijzen? Niet alle waarnemers en academici zijn even overtuigd. Vele analisten stellen dat zulke modellen te simplistisch en de complexiteit van de kwestie reduceren en dat het belangrijk is een onderscheid te maken tussen de cijfers rond internationale voedselprijzen die bijgehouden worden door het FAO en de prijzen op lokale markten die hiervan kunnen verschillen (Cincotta, 2014).

Indien men iets kritischer kijkt naar de Tunesische revolutie, die de auteurs van het NECSI menen te hebben voorspeld, wordt het duidelijk dat er inderdaad sprake is van simplificatie. De consumentenprijs werd zowel voor als tijdens de demonstraties nauwelijks beïnvloed door de stijging in globale voedselprijzen, wat vooral te danken is aan de strikte voedselprijscontrole die werd uitgevoerd door het Tunesische leiderschap. Een rapport dat door de GIEWS werd uitgegeven voor het rapport van het NECSI, toonde al aan dat de globale prijsstijgingen niet vertaald werden in een stijging van het inflatiepercentage op nationaal vlak in Tunesië (Cincotta, 2014).

Ook bij de toepassing van het NECSI-model op de voedselrellen van 2007-08 botst men op tegenstrijdigheden. Drie bezwarende redenen worden aangegeven om aan dit model te twifelen:

- 1) Het stijgen van de voedselprijzen is de meest zichtbare mogelijke reden voor de rellen en is dus de makkelijkste keuze om aldus, beïnvloed door vooringenomenheid van de verslaggever, als voornaamste reden te presenteren.
- 2) Zoals eerder al aangetoond kunnen lokale marktprijzen sterk verschillen van de globale voedselprijzen. Een sterke stijging in globale voedselprijzen betekent niet altijd een stijging in lokale voedselprijzen.
- 3) Het is moeilijk zonder verder onderzoek een uitspraak rond causaliteit te doen. Want hoewel men er vanuit kan gaan dat een correlatie bestaat tussen een stijging van de voedselprijzen en sociaal protest, is er over causaliteit niet altijd duidelijkheid. In vele gevallen werkt sociale onrust destabiliserend voor alle markten, inclusief de voedselmarkten, wat de prijs van voedsel eveneens kan doen stijgen (Smith, 2014).

Men kan hieruit dus concluderen dat bij het opstellen van modellen rond armoede en protest, men enige vorm van voorzichtigheid moet hanteren. Simplificatie rond armoedestatistiek is, zoals al vaker vermeld, een groot probleem in de politieke wetenschappen. Toch valt meer te

zeggen voor een mogelijk model. Smith stelde, na het analyseren van de tekortkomingen in het NECSI-model, z'n eigen model op. In zijn bevindingen geeft hij aan:

“I found that sharp monthly increases in consumer food prices in a particular country lead to significantly higher likelihood of sociopolitical unrest in that country.” (Smith, 2014)

Globale voedselprijsstijgingen, zo stelt Smith, hebben niet veel effect, omdat ze niet altijd betrekking hebben op de lokale voedselprijzen. Lokale voedselprijzen, en dan vooral abrupte stijgingen in de lokale marktprijzen van voedsel, blijken de kans op sociaal protest sterk te vergroten (Smith, 2014).

Toegepast op de voedselrellen in Egypte, laat dit ons toe om de voedselrellen in een nieuw daglicht te zien. Zoals eerder gesteld, hadden Tunesië en Algerije niet te maken met voedselrellen in 2007-08, Egypte en Marokko wel. Indien men de lokale marktprijzen in rekening brengt, valt iets voor het model van Smith te zeggen. Zoals eerder gesteld bleven de consumenten in Tunesië min of meer gespaard van de globale voedselprijscrisis. Dit in tegenstelling tot Egypte, waar consumenten veel minder afgeschermd werden tegen deze prijsstijgingen (Cincotta, 2014).

De vraag rijst of dit model een beter inzicht geeft in een mogelijk causaal verband tussen armoede en voedselrellen/protest. Het geeft een beter overzicht van de problematiek en neemt meer factoren in rekening. Toch lijkt ook dit model niet te voldoen. In zijn analyse geeft Smith aan dat de correlatie tussen sociale onrust en stijgende voedselprijzen het sterkst is bij spontane gewelddadige rellen en het zwakst bij georganiseerde manifestaties. Smith geeft verder aan dat de correlatie met stakingen bijna niet-bestaand is (Smith, 2014).

De voedselrellen in Egypte begonnen, zoals eerder gesteld, met een georganiseerde staking wat de validiteit van dit model aantast. Het wordt duidelijk dat het aantonen van een correlatie en vooral tussen protest en voedselprijzen (en armoede) meer vergt dan een louter wetenschappelijk model.

2.3.3 *Protest als multidimensionaal fenomeen*

In een comparatieve studie gepubliceerd in 2013, geven Sneyd, Legwegoh en Fraser een overzicht van de verschillende mediaperspectieven die rond de voedselrellen werden gehanteerd en hoe de perspectieven in Afrika verschillen van de perspectieven van de internationale media. Zij onderscheiden vier verschillende perspectieven, die de voedselrellen elk op een andere manier zien (Sneyd, Legwegoh, & Fraser, 2013):

- 1) *Armoede en honger*: dit argument werd vooral gehanteerd in de Westerse media, waarbij armoede en een chronisch gebrek aan voedsel, o.a. door stijgende voedselprijzen, een situatie zouden creëren die een groter risico inhoudt voor protest. Hoewel zeer aanwezig in de internationale media, schrijven de meeste academici dit argument af als, zoals eerder gezegd, te simplistisch.
- 2) *Ontevredenheid*: een argument dat meer werd gehanteerd door de Afrikaanse media, stelt dat de rellen werden veroorzaakt door een combinatie van factoren, wat bijdraagt aan het multidimensionale karakter van deze protesten. Protest trad vooral op omdat vele burgers grieven hadden over de overheid, de inflatie en werkloosheid, waarbij de stijgende voedselprijzen eerder de druppel waren.

- 3) *Globaal winstbejag*: een punt dat vooral in de internationale media werd gemaakt, stelt dat het de speculatie vanuit het Westen en de groeiende invloed van de landbouwmultinationals is dat uiteindelijk heeft geleid tot de voedselprijscrisis. Lokale gemeenschappen kregen het gevoel de macht over eigen lokale markten te verliezen, wat voor onrust zorgde. Dit, gekoppeld met een gevoel van onrechtvaardigheid (het thema van '*land grabbing*' past eveneens binnen dit argument) zorgde voor een escalatie van de protesten.
- 4) *Lokale afzetterij*: het laatste perspectief, dat gebruikt werd door de Afrikaanse media, heeft de lokale corruptie als thema. Door de stijgende prijzen zagen verschillende handelaars de mogelijkheid om hieruit voordeel te halen. Dit narratief was belangrijk in de Afrikaanse media, aangezien de prijsafspraken en corrupte handel van voedsel grote problemen gaf ten tijde van de voedselprijscrisis (Sneyd, Legwegoh, & Fraser, 2013, pp. 490-493).

Deze comparatieve studie is belangrijk op verschillende vlakken. Het is de eerste studie die tot dusver een vergelijkende analyse maakt van de diverse mediaperspectieven omtrent de voedselrellen van 2007-08 en erin slaagt om deze tegenover elkaar te zetten. Hierbij is een duidelijk verschil in interpretatie merkbaar tussen de internationale en Afrikaanse berichtgeving. De internationale media gaan er, alvorens enige analyse te maken, vanuit dat voedselrellen een inherent gevolg zijn van chronische honger en stijgende voedselprijzen. De Afrikaanse verslaggeving rond de rellen daarentegen zijn gekaderd binnen een breder moreel en ethisch kader, versterkt door de gevoelens van frustratie van alledaagse Afrikanen wegens een gebrek aan vooruitzicht omtrent politieke en economische participatie. Het gaat niet enkel om toegang tot voedsel maar eveneens om controle over de lokale voedselproductie. Het gaat niet enkel om honger maar tevens om structurele rechtvaardigheid (Sneyd, Legwegoh, & Fraser, 2013, pp. 494-495).

Een bijkomend belang van een dergelijke studie is dat het inziet dat het beleid rechtstreeks wordt beïnvloed door de analyse die men maakt. Gaan voedselrellen om honger en stijgende voedselprijzen, dan ligt de oplossing voornamelijk in het opdrijven van de productiviteit en het laag houden van de voedselprijzen. Vindt men de oorzaken van voedselrellen echter in lokale verbolgenheid omtrent de structurele problemen van een maatschappij, dan zou de oplossing kunnen liggen in politieke hervormingen om meer werkgelegenheid te creëren en om ervoor te zorgen dat lokale bewoners controle behouden over de lokale voedselproductiesystemen (Sneyd, Legwegoh, & Fraser, 2013, pp. 494-495). Hoe men de problematiek analyseert heeft aldus belangrijke gevolgen op het beleid dat men voert, dit zal inherent bepalen in welke mate repercussies de stabiliteit van de maatschappij zullen aantasten.

Een derde belangrijk punt dat kan gemaakt worden, is dat de studie aantoont dat de realiteit van protest, zoals die wordt gedocumenteerd en geïnterpreteerd, te complex is om in een simpel model te vatten. Een multidimensionaal fenomeen als armoede of protest of de correlatie tussen deze twee trachten te verklaren met een statistisch model, in wat een overhaaste poging tot kwantificatie van deze problematiek lijkt te zijn, geeft eerder blijk van sterk economisch reductionisme dan van duidelijk politiekwetenschappelijk inzicht.

In de analyse die volgt, worden protest en armoede verder onder de loep genomen. Er wordt onderzocht in welke mate protest optreedt als manifestatie van armoede en of men protest uiteindelijk als maatstaf van armoede zou kunnen hanteren.

3. Analyse

Het antwoord op de vraag of een correlatie aanwezig is tussen armoede en protest is eerder al gegeven. Na het vergelijken van verschillende modellen kan men er van uitgaan dat zulk een correlatie aanwezig is. Dit vastgestelde verband laat een analyse toe aangezien het aantonen van een correlatie geen antwoorden in zich draagt, integendeel, men zou zelfs kunnen stellen dat het meer vragen oproept. Eerder in deze studie werd al duidelijk gemaakt dat voedselrellen en armoede twee multidimensionale fenomenen zijn. Door middel van statistische modellen is getracht de oorzaken van voedselrellen te doorgronden. Deze modellen bleken grote tekortkomingen te vertonen door een blijf van (economisch) reductionisme of verkeerde interpretatie van het fenomeen. Voor de analyse zal gepoogd worden met een ander, theoretisch kader hieromtrent een duidelijker beeld te schetsen.

Deze analyse zal proberen de achterliggende dynamieken van protest (voedselrellen in het bijzonder) te doorgronden, waarbij aandacht zal geschonken worden aan enerzijds de aard van voedselrellen en anderzijds wat dit betekent voor de correlatie tussen protest en armoede.

In de politiekwetenschappelijke literatuur bevindt men zich op zowel glad als verlaten terrein aangaande de oorzaken van de voedselrellen van 2007-08. Enkele studies omtrent mediaperspectieven zijn gepubliceerd maar weinigen hebben getracht deze rellen tot op het bot te analyseren (Sneyd, Legwegoh, & Fraser, 2013). Rekening houdend met de afwezigheid van duidelijke literatuur is men aangewezen op studies daterend van voor de voedselrellen. Een invloedrijke en belangrijke studie, gepubliceerd in 1971 door E.P. Thompson, analyseert de voedselrellen uit het 18^e-eeuwse Engeland. Bij het opbouwen van een theoretisch kader in deze studie zal de 'moral economy', zoals Thompson beschrijft, een grote rol spelen. Niet enkel omwille van het feit dat deze in vele recente studies rond de voedselrellen van 2007-08 wordt aangegrepen, maar ook omwille van de parallellen die getrokken kunnen worden en omwille van het verfrissend perspectief dat men gebruikt.

3.1 Moral economy?

"It falls heaviest upon the Poor, It is robbing them because they are so [...] It is murdering them outright whom they find half dead, and plundering the wreck'd Vessel [...] These are the Murderers accused by the Son of Sirach, where he saith, "The Bread of the Needy is their Life: he that defraudeth them thereof is a Man of Blood" [...] Justly may such Oppressors be Called 'Men of Blood'; and surely will the Blood of those, who thus perish by their means, be required at their Hands."
(Artificial Dearth: or, the Iniquity and Danger of Withholding Corn, 1756, pp. 20-21)

De theorie van 'moral economy' vertrekt van een ander uitgangspunt dan de bovenstaande statistische modellen. Waar een economische benadering van menselijk gedrag zich baseert op het uitgangspunt dat alle mensen rationele wezens zijn die op basis van een gecalculerde belangenafweging keuzes maken, stelt de moraal economische theorie dat zulke benaderingen voorbij gaan aan het gegeven dat economisch gedrag vaak ingebed zit in een complex netwerk van niet-economische instituties en waarden (Arnold, 2001, p. 86). Thompson veroordeelt deze economische visie eveneens in zijn studie:

"Too many of our growth historians are guilty of a crass economic reductionism, obliterating the complexities of motive, behaviour, and function, which, if they noted it in the work of their marxist analogues, would make them protest. The weakness

which these explanations share is an abbreviated view of economic man.” (Thompson, 1971, p. 78)

Scott, de auteur van een boek over de morele economie van de boeren in Zuidoost Azië, stelt dat een economische benadering de belangrijke socio-culturele aspecten van gedrag over het hoofd ziet (Arnold, 2001, p. 86). Hij concludeert dat het economische perspectief voorbijgaat aan een belangrijk feit:

“[...] the peasant is born into a society and culture that provide him a fund of moral values, a set of concrete social relationships, a pattern of expectations about the behavior of others, and a sense of how those in his culture have proceeded to similar goals in the past.” (Scott, 1976, p. 166)

De moraal economische theorie, zoals die door Thompson en Scott wordt uiteengezet, gaat verder dan het analyseren van het gedrag van mensen en gemeenschappen, het probeert ook het verband te leggen met sociaal protest. Thompson heeft het in zijn invloedrijk artikel over de voedselrellen uit het 18^e-eeuwse Engeland (hoewel hij zelf niet akkoord gaat met de term ‘voedselrellen’), Scott heeft het in zijn boek over oproer in Zuidoost Azië.

Thompson spreekt over de ‘volkslegitimiteit’, die voortvloeit uit een gemeenschappelijk geloof in wat precies juist is en wat niet. Deze geloofssystemen zijn gebaseerd op cultuur en traditie, en op gevestigde waardenpatronen. Het ‘*Book of Orders*’ uit 1630, waar Thompson het over heeft, is een handig instrument om de woede van de menigte te begrijpen tijdens de 18^e-eeuwse rellen. Want hoewel de oproer van de menigte vaak wordt herleid tot ‘voedselrellen’ is dit net het economische reductionisme waar Thompson tegenin gaat. Honger speelde een rol in de ontevredenheid van het volk, maar het was het doorbreken van de volkslegitimiteit die voor de oproer zorgde. De overgang van een ingebed economisch systeem waar voedsel uit sociaal en ethisch gezichtspunt aan een goedkope prijs aan de armen werd aangeboden, naar een autonoom economisch systeem dat uit economisch gezichtspunt minder prijsvoordelen bood aan de armen, zorgde voor het fenomeen van ‘*price setting*’, waar boeren door druk vanwege de gemeenschap verplicht werden om hun goederen aan bepaalde prijzen aan te bieden (Thompson, 1971). Het ‘*Book of Orders*’ als instrument wijst in dit geval op de morele en ethische grenzen die werden vastgelegd in dit werk. De reacties van het volk wanneer deze grenzen worden overschreden tonen blijk van het morele aspect van de oproer.

Wat duidelijk moet zijn is dat hoewel economische factoren een grote rol spelen in het dagelijkse leven van personen in een bepaalde gemeenschap en het een drijvende kracht is achter politiek protest, het volgens de moraal economische theorie voornamelijk de structurele onrechtvaardigheid is die voor oproer zorgt, vooral wanneer de morele economie, die de volkslegitimiteit omvat, wordt geschonden. Deze morele economie kan aldus worden begrepen als een volksconsensus over wat legitieme van onwettige praktijken onderscheidt, een consensus die geworteld zit in het verleden en in staat is om actie te inspireren (Arnold, 2001, p. 86).

“Woven into the tissue of peasant behavior, then, whether in normal local routines or in the violence of an uprising, is the structure of a shared moral universe, a common notion of what is just. It is this moral heritage that, in peasant revolts, selects certain targets rather than others, certain forms rather than others, and that makes possible [...] action born of moral outrage.”
(Scott, 1976, p. 167)

De opkomst van de nieuwe ‘godsdienst’ in de economie, de vrijhandel, bracht het ‘laissez-faire’-principe met zich mee dat het systeem van voedselsubsidies onder grote druk zette. Waar tot de 18^e eeuw de armen werden ondersteund door lagere marktprijzen, stonden dezen nu, als

perplex geslagen, tegenover een grote stijging in de voedselprijzen. Het protest dat hiertegen ontstond begon uit een gevoel van onrechtvaardigheid, dat vorm kreeg dankzij de volkslegitimititeit (zie boven).

3.2 De voedselrellen

Een belangrijk element, zoals eerder uitgelicht, in het werk van Thompson en in de moraal economische theorie, is het contrast tussen de ‘*embedded*’ of ingebedde economie, en de autonome markt. Men zou kunnen stellen dat deze concepten overbodig zijn geworden, aangezien de globalisering de ingebedde economische gemeenschappen overbodig heeft gemaakt. Dat deze moraal-economische theorie verouderd is. Dit is een ongeldig argument omwille van verschillende redenen.

Bij het stellen van zo’n argument gaat men er in de eerste plaats vanuit dat het globaal kapitaal de middelen van productie al heeft overgenomen. Bij de productie van voedsel in het bijzonder is niets minder waar: er wordt geschat dat in de niet-geïndustrialiseerde landen de kleinschalige landbouw instaat voor 80% van de voedselproductie (GRAIN, 2014, p. 10). Niet enkel in het globale Zuiden, ook daarbuiten zorgen de kleine boeren voor een groot deel van de voedselproductie (Adriaensens, 2015, p. 16).

Het tweede probleem met dit argument is dat men er vanuit gaat dat lokale gemeenschappen in een geglobaliseerde economie hun ‘Gemeinschaft’ verliezen. Er is echter documentatie beschikbaar van geglobaliseerde markten die voor ontwrichting en protest hebben gezorgd in lokale gemeenschappen. Kapitalisme draait op commodificatie van goederen die in vele gevallen gepaard gaat met het (gewelddadig) in beslag nemen van grond en goederen van bepaalde gemeenschappen. Dit wordt door David Harvey ‘accumulatie door onteigening’ genoemd, gebaseerd op het concept ‘primitieve accumulatie’ van Marx.

In een studie van Ray Bush (2010) wordt een analyse van de voedselrellen louter op basis van de stijgende voedselprijzen afgeschreven.

“[...] it was convenient for media and governments affected by food riots to label them as symptomatic of only the short-term increase in the (food) costs of living. Those increases were seen to be driven by extraneous and uncontrollable processes of the world market – issues beyond the control of government.” (Bush, 2010, p. 121)

Toch, meent Bush, was er meer aan de hand. De stijging van voedselprijzen in 2008 ging gepaard met een recordcijfer van globale graanoogsten. Het ging niet zozeer om een tekort aan voedsel maar om een tekort aan middelen om voedsel te verkrijgen (Bush, 2010, p. 120). Dit is eerder in deze studie reeds behandeld. Bush stelt dat men echter een patroon te zien krijgt: de voedselrellen uit 2007-08 bestonden uit burgers die een inherent onrechtvaardig systeem afschreven. De echte redenen voor de stijgende voedselprijzen, zo oordeelt Bush, waren de demonstranten bekend:

“[...] the pressure on global food stocks from market deregulation, poor weather in exporting countries and speculation by grain merchants precipitated food crises and food riots across the globe.” (Bush, 2010, p. 121)

Het fenomeen van de stijgende voedselprijzen was aldus slechts de lont die het kruitvat ontstak. Het legde diepere politieke grieven, die heersten bij een groot deel van de bevolking, bloot. ‘We are hungry’, de slogan die in verschillende landen uit de voedselrellen ontstee, krijgt hierbij een duidelijke politieke connotatie. Armoede en voedselonveiligheid stegen in vele landen als gevolg van een inherent onrechtvaardig systeem dat de voedselprijzen deed stijgen in periodes

van records in graanoogsten. Bekijkt men de protesten in dit daglicht dan wordt het duidelijk dat armoede en voedselonveiligheid niet *ondanks* een globalisering van de voedselmarkten stijgen maar *dankzij* het in stand houden van dit inherent onevenwichtig systeem (Bush, 2010, pp. 119-120).

“There should no longer be surprise that death by starvation and chronic malnutrition are systemic features of capitalism and that people resist.” (Bush, 2010, p. 119)

Dit heeft grote gevolgen voor het beleid dat men volgt. Indien men de voedselrellen analyseert als zijnde een manifestatie van honger en voedselonveiligheid, veroorzaakt door de stijgende voedselprijzen, zoals men dat deed in 2007-08, riskeert men de grondoorzaken voor de manifestaties uit het oog te verliezen en zal men een beleid voeren waarbij de ongelijkheid, waartegen geprotesteerd wordt, onveranderd blijft of zelfs stijgt. In de maanden volgend op de voedselrellen nam de Wereldbank initiatief om de hongersnood tegemoet te komen via het verhogen van het budget van het ‘Global Food Crisis Response Programme’ tot 2 miljard. Dit is een duidelijk teken van een contrast in analyse van deze voedselrellen aangezien de Wereldbank via deze steun het globale productiesysteem bleef ondersteunen hoewel dit net het systeem was waartegen geprotesteerd werd (Bush, 2010, p. 120). Deze steunpakketten waren op korte termijn deels in staat een antwoord te bieden aan honger en voedselonveiligheid waaruit door verschillende instanties werd geconcludeerd dat een systemische oplossing was gevonden. Niets is minder waar. Wil men armoede en voedselonveiligheid het hoofd bieden, dan moet men luisteren naar de woorden van het volk.

“It is thus disingenuous to suggest that chronic hunger will be reduced, as international agencies claim. It is clear from repeated failed targets to redress hunger that emerge from world food summits, conferences and millennium development goals that international capitalism cannot resolve the world food crises.” (Bush, 2010, p. 120)

3.3 Egypte

De voedselrellen kwamen in Egypte niet uit de lucht gevallen. De jaren die het befaamde protest van 2007-08 voorafgingen, werden gekenmerkt door een hoge graad van (vooral) stedelijk protest ook wel *Kifaya* (‘genoeg’) genaamd. Dit was gericht tegen een eventuele vijfde ambt van president Mubarak en tegen zijn zoon, de gedoodverfde opvolger. Deze strijd maakte deel uit van een breder platform dat de Egyptische overheid voor een uitdaging stelde.

Het Egypte zoals dat althans voor 2011 werd voorgesteld door haar Westerse partners in de media, was niet hetzelfde Egypte waar een groot deel van de Egyptische bevolking mee te maken had. De democratische instellingen en de status als ijveraar voor vrede tussen Israël en Palestina dienden als dekmantel voor een repressief staatsbestel, politieke gevangenen en *crony capitalism* (vriendjeskapitalisme) (Bush, 2010, p. 124).

Het protest was niet willekeurig. Uitdrukkingen van geweld waren vooral gericht tegen eigendom van de overheid. Geweld kwam op grote schaal voor en moet gezien worden als een uitdrukking van een gevoel van woede tegenover de inherente onrechtvaardigheid van het economische en politieke systeem.

“[...] although arson was carried out by poor urban youth, most of the violence was not random, but rather targeted ‘symbols of power or wealth in society’.” (Bohstedt, 2014, p. 19)

Als men een unidimensioneel model rond armoede en protest gebruikt moet men bijgevolg ook de vraag stellen waarom protest vooral in stedelijke gebieden en minder in plattelandsgebieden opdook. Het platteland heeft volgens verschillende bronnen in Egypte tenslotte meer te kampen met armoede en voedselonveiligheid. Neemt men zulke modellen ter harte dan kan men niet anders dan concluderen dat protest vooral vanuit het platteland zou moeten komen. Dit kan ook deels het geval zijn, over de rol van plattelandsbewegingen zijn tot nu toe bitter weinig studies gepubliceerd, maar wat opvalt is dat de kern van de oppositie zich vooral in de steden bevindt. Dit komt vooral omdat het proletariaat het kloppend hart vormt van de verzetsbeweging in Egypte waar ook *Kifaya* deel van uit maakt (Bush, 2010, p. 126).

Een groot deel van de verwarring rond de achterliggende oorzaken van de voedselrellen komt wellicht uit de benaming die aan deze rellen wordt gegeven. Traditioneel krijgen voedselrellen in Egypte en andere naburige landen de benaming 'broodrellen' of *intifada al-khubz*. Deze rellen gaan echter over veel meer dan enkel een tekort aan voedsel (Bohstedt, 2014, p. 17). Zoals eerder vermeld slaat *Khubz* op meer dan brood alleen. De voedselrellen klagen niet zozeer een gebrek aan economische middelen om voedsel mee te kopen aan maar eerder een gebrek aan mogelijkheden om te participeren in het economische en politieke bestel. Zoals eerder vermeld werden tijdens de *Infitah* en de voortzetting hiervan verschillende sectoren geprivatiseerd. Het protest rees vooral op tegen de manier waarop deze maatregelen een inherente ongelijkheid en gebrek aan kansen hebben veroorzaakt. Het is deze kapitalistische tendens om de productiemiddelen van collectief eigendom naar privaat eigendom om te zetten, die een grote ongelijkheid creëert en die de mens vervreemdt van de maatschappij en bijgevolg zelf 'commodificeert'. De voedselrellen treden meer op tegen het systeem dat armoede voortbrengt dan tegen de armoede zelf. Het is de inherente onrechtvaardigheid van dit systeem dat de vonk van protest doet ontsteken. De slogan 'We are hungry' slaat in deze context aldus niet op het feit dat mensen honger hebben maar op de onderliggende redenen die daarvoor zorgen.

"Food riots are part of the resistance to globalization and the uneven spread of capitalist relations of production. They are a pragmatic and usually unorganized but extremely effective declaration by a hybrid of urban and rural social classes that protest the ways in which their livelihoods have been transformed." (Bush, 2010, p. 121)

Deze economische eisen hadden, zoals gezegd, ook een politieke dimensie. Het regime van Mubarak werd de verpersoonlijking en exponent van het systeem waartegen werd geprotesteerd en dat regime moest weg. Reeds in 2007 werden slogans als 'I want the Mubarak regime to come to an end' of 'We are challenging the Mubarak regime' uitgeroepen, een duidelijke aanwijzing van de grieven van het volk (Bohstedt, 2014, p. 18).

Men moet zich aldus bij elke analyse rond de voedselrellen realiseren dat demonstranten verder gingen dan het aanklagen van hoge voedselprijzen. Aanklacht kwam er tegen een fragiel globaal voedselproductiesysteem dat het Globale Zuiden in 40 jaar van handelsoverschot naar handelstekorten duwde. Het is dit systeem, gebaseerd op de macht van bedrijven en graansubsidies, dat een inherente ongelijkheid produceert waartegen protest oprijst (Bush, 2010, p. 121).

3.4 Protest als maatstaf van armoede?

De laatste jaren zijn enkele statistische modellen verschenen om een correlatie aan te tonen tussen armoede, stijgende voedselprijzen en protest (protest moet in deze analyse gezien worden in de context van de voedselrellen). Het voornaamste argument dat gegeven wordt bij het voeren van onderzoek naar deze modellen is dat de kans op protest groter is in landen waar 1) de stijgende voedselprijzen een groter effect hebben op de lokale markt en 2) deze stijging ook een stijging van de voedselonveiligheid tot gevolg heeft. Hoewel deze onderzoekers respect verdienen voor de modellen die ze opstellen en hoewel het bewonderenswaardig is om te zien hoe men tracht de complexe realiteit te vatten in statistische modellen, toch maakt dit ook deel uit van het probleem.

Bij het opstellen van deze modellen gaat men voorbij aan het feit dat protest niet zozeer een gevolg is van armoede zelf maar dat armoede en protest beiden een product zijn van een nieuwe economische orde die lokale productiesystemen ontwricht en onrechtvaardigheid produceert en reproduceert.

Net zoals de moraal economische theorie de opstanden van de armen in de 18^e eeuw duidt, kan deze theorie soelaas bieden bij het analyseren van de voedselrellen van 2007-08. Thompson duidt het probleem met economische modellen in zijn studie rond de 18^e -eeuwse onrust. Het opstellen van een model rond armoede, stijgende voedselprijzen en sociale onrust, brengt een aantal factoren in rekening die sociale onrust trachten te voorspellen. Het probleem hiermee is dat deze modellen, indien onverstandig gebruikt, onderzoek uitvoeren op het niveau van sociologische en culturele studies, waardoor conclusies een volledige andere dimensie krijgen (Thompson, 1971, pp. 77-78).

In deze economische benadering redeneert men als volgt. Als protest en sociale onrust kan voorspeld worden door hoge voedselprijzen, moet men slechts de voedselprijzen laag houden om sociale onrust te voorkomen. Als mensen honger hebben of ze verkeren in een toestand van voedselonveiligheid, dan is het logische gevolg dat protest optreedt.

Zo'n benadering heeft gevaarlijke gevolgen, vooral voor het te volgen beleid. In plaats van het afwijzen van het systeem *an sich* bouwt men verder op het systeem met maatregelen die niet voldoen aan de behoeften van de mensen. Armoede en protest vertonen een correlatie maar er is geen causaliteit bewijsbaar, de oorzaak ligt elders.

Protest, in de context van de voedselrellen die onderzocht zijn in deze studie, wordt niet veroorzaakt door armoede, maar is een uitkomst van de globale economische orde, net zoals armoede daar een gevolg van is. Er moet gezegd worden dat de stijgende voedselprijzen wel een rol spelen in het oplaaieren van protest: deze zijn vaak *triggers*, vonken die de grieven van de bevolking een kader tot actie bieden (Bush, 2010, pp. 120-121). Zeggen dat deze stijgende voedselprijzen aan de basis van sociale onrust liggen en de oorzaak van de voedselrellen zijn is echter een verkeerde vaststelling. Het zijn symptomen van een ziek systeem waarin armoede en ongelijkheid herhaaldelijk worden geproduceerd en gereproduceerd.

4. Besluit

4.1 Antwoord op de vraagstelling

De hypothese die in deze studie getoetst werd bestond uit twee delen:

Armoede en honger zijn de voornaamste drijfkrachten achter protest en aldus is protest een geldig armoedemeetinstrument in de politiekwetenschappelijke literatuur.

Zijn armoede en honger de voornaamste drijfkrachten achter protest? Het antwoord hierop, in de context van voedselrellen, is negatief. Want hoewel armoede en voedselveiligheid een rol spelen in het ontwikkelen van grieven bij de bevolking en er een correlatie vast te stellen is, is er geen causaliteit bewijsbaar. De correlatie tussen deze twee fenomenen is een uitdrukking van een systeem dat ongelijkheid produceert en reproduceert en ervoor zorgt dat de productiemiddelen worden toegeëigend door bedrijven die tieren op dit systeem. Het verlies van deze productiemiddelen, de privatisatie van nationale rijkdommen en het onvermogen om deel te nemen aan het economische en politieke proces in eigen land zorgt voor een gevoel van exclusie en onrechtvaardigheid. Dit was bij de Egyptische voedselrellen van 2007-08 de grootste drijfveer achter de manifestaties en is grotendeels verantwoordelijk voor de onvrede bij de bevolking. Het zijn maatregelen genomen door de Egyptische overheid in de laatste decennia die hiertoe hebben geleid, wat zeer duidelijk was in de acties van de protesterende bevolking die zich vooral richtte op overheidseigendom. De stijgende voedselprijzen zetten in deze context de rellen in gang, ze fungeerden als *trigger*.

Protest is aldus geen geldig armoedemeetinstrument in de politiekwetenschappelijke literatuur. Dit is het geval voor zowel kwantitatieve benaderingen, waarbij men tracht causaliteit te bewijzen door middel van statistische modellen, als voor kwalitatieve benaderingen. Zolang geen eenduidige causaliteit kan aangetoond worden, is protest (in de context van voedselrellen) een ongeldig meetinstrument voor armoede. In verschillende recente studies valt op dat onderzoekers en politieke waarnemers analyses maken over de voedselrellen die het geheel niet in beschouwing nemen.

Ook tonen deze studies het belang aan van een combinatie tussen kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksvormen. Statistische modellen hebben het voordeel snel en duidelijk informatie weer te geven, waarbij deze informatie vergeleken kan worden over verschillende studies heen. Anderzijds krijgen ze de kritiek te unidimensioneel te zijn en verschillende politieke processen te negeren. Het combineren van deze twee onderzoeksvormen is aangewezen zeker bij complexe en multidimensionele fenomenen als armoede en protest.

Deze hypothese is ongeldig omdat ze qua analyseniveau niet diep genoeg gaat. Hier zijn verschillende redenen voor. De stijgende voedselprijzen zijn meteen waarneembaar wat ervoor zorgt dat vele waarnemers causaliteit trachten te bewijzen zonder verder onderzoek te doen naar andere mogelijke drijfveren. Stijgende voedselprijzen zijn een zeer makkelijke optie.

Ook gaat men er te snel vanuit dat het terugvinden van een correlatie automatisch een causaliteit betekent. Het gaat voorbij aan de achterliggende politieke en economische structuren die ingrijpende gevolgen hebben en waar armoede en protest een consequentie van zijn.

4.2 Betekenis voor het veld

Deze studie heeft getracht te onderzoeken in welke mate armoede en honger een bepalende rol spelen in het uitbreken van protest. Het moet niet gezegd worden dat dit voor de studie van armoede en armoedemetingen weinig bijdraagt. De vakliteratuur die bestaat rond armoede is betrekkelijk uitgebreid en elke bijdrage hieraan is relatief.

Deze studie probeerde te bewijzen dat protest geen maatstaf kan zijn van armoede wat niet betekent dat hier geen verder onderzoek naar hoeft te worden gevoerd. Bijkomende inzichten rond de rol van armoede in protest zijn noodzakelijk om dit complex fenomeen beter te begrijpen. Toch is deze studie van belang voor de politiekwetenschappelijke literatuur op verschillende vlakken.

Op de eerste plaats draagt deze studie bij aan de beschikbare literatuur rond de voedselrellen van 2007-08. Aangezien diepgaande analyses schaars zijn hoop ik dat deze studie interesse opwekt bij academici om verder onderzoek te verrichten naar dit onderwerp. Cijfers rond armoede in Egypte zijn eveneens schaars, waardoor bijkomende studie eveneens cruciaal is. Deze voedselrellen braken uit in verschillende landen over de hele wereld en bieden de onderzoeker aldus de kans om comparatief onderzoek te voeren. Naar mijn inzien kunnen deze manifestaties van ongenoegen uitgebreid bijdragen aan de politiekwetenschappelijke kennis omtrent protest, wat als een kans moet worden gezien.

Als tweede bijdrage, is het gebruik van de moraaleconomische theorie om de recente globale voedselrellen te verklaren relatief nieuw en kan het een inspirerend zijn om deze theorie als kader te hanteren en toe te passen op andere gevallen van protest. Het staat buiten kijf dat deze theorie in haar grondvesten veel kan betekenen voor de politieke wetenschappen en voor de ontwikkeling van kennis rond protest. De interdisciplinaire natuur van deze theorie zorgt ervoor dat antropologen, politicologen en economen samen kunnen werken aan studies omtrent onrechtvaardigheid en protest. Het kan aldus een breder en nauwkeuriger beeld verschaffen over de mate waarin een samenleving te maken krijgt met protest en in welke mate deze vormen van protest verbonden zijn met armoede.

In deze studie is de bijdrage van ruraal protest aan de voedselrellen nauwelijks of niet besproken geweest. Over ruraal protest in Egypte is relatief weinig materiaal beschikbaar. Het zou boeiend zijn om meer onderzoek te doen naar het aandeel van ruraal protest in Egypte als politiekwetenschappelijke onderzoek.

Verder onderzoek zou nuttig zijn naar de rol van het kapitalisme als structuur in ongenoegen en protest en het effect dat deze structuur heeft op het ontwrichten van samenlevingen. Hier bestaat al veel materiaal over maar kapitalisme als structuur wordt nog steeds te vaak weggelaten bij analyses rond protest en armoede. Gezien zijn invloed heeft dit enorme effecten op de keuze van beleid dat gevoerd wordt.

Ik hoop dat deze studie bijgedragen heeft aan de literatuur en mogelijks antwoorden heeft geboden maar nog meer hoop ik dat deze studie vragen heeft opgeworpen. Ik hoop dat dit onderzoek kan aansporen om verdere studie in dit veld te verrichten en dat mijn conclusies en bevindingen mogelijks als debatstof kunnen gebruikt worden. Het kan bijdragen aan de verbreding van de literatuur rond het onderwerp en zorgt ervoor dat de politiekwetenschappelijke kennis verandert en dynamisch blijft.

4.3 Persoonlijke conclusie

In de eerste plaats ben ik dankbaar dat ik de kans heb gekregen mijzelf als politieke wetenschapper te ontplooien. Ik vond het interessant om mij als onderzoeker volledig te verdiepen in een onderwerp naar keuze. Het liet mij toe te peilen naar hoever ik ben gekomen als politieke wetenschapper en tot wat ik in staat ben. Ik ben dan ook van mening dat deze masterproef een essentieel onderdeel moet blijven van het curriculum aangezien het de student de mogelijkheid biedt om de kennis die hij heeft vergaard gedurende de voorbije vier jaar te benutten en geïntegreerd te verwerken. Het houdt de student een spiegel voor, het toont hem de vooruitgang die gemaakt is na vier jaar van studie.

Ook op intellectueel vlak heeft deze masterproef voor mij veel betekend. Het is een proces waarbij je steeds meer bijleert, een proces waarbij schrijven en schrappen gewoonte is. Om tot een samenhangend werk te komen moet je als onderzoeker de vaardigheid hebben om bepaalde bronnen te filteren en om deze informatie op een correcte manier om te zetten in je studie. Ik heb bij het schrijven van dit onderzoek niet enkel veel bijgeleerd over armoede en protest, ik heb ook deels geleerd wat het betekent om als onderzoeker een bondige en samenhangende studie te verrichten.

Bibliografie

- Adams Jr., R. H. (2000, October 1). Self-Targeted Subsidies: The Political and Distributional Impact of the Egyptian Food Subsidy System. *Economic Development and Cultural Change*, 49(1), 115-136.
- Adriaenssens, J. (2015). Land Grabbing als globaal fenomeen. Gent.
- Agboola, M. O., & Balcilar, M. (2012). Impact of food security on urban poverty: a case study of Lagos State, Nigeria. *Procedia. Social and Behavioural Sciences*, 1225-1229.
- Aksoy, A., & Hoekman, B. (2010). *Food Prices and Rural Poverty*. Washington D.C.: World Bank.
- Alkire, S., & Robles, G. (2015). "Multidimensional Poverty Index 2015: Brief Methodological Note and Results." Oxford Poverty and Human Development Initiative, University of Oxford.
- Arezki, R., & Brückner, M. (2011). *Food Prices and Political Instability*. Munich: Leibniz Institute for Economic Research.
- Arezki, R., & Brückner, M. (2011). *Food Prices, Conflict, and Democratic Change*. Aidelaide: University of Aidelaide. School of Economics.
- Aristoteles. (1920). *Politics*. (B. Jowett, Vert.) Oxford: Clarendon Press.
- Arndt, C., & Simler, K. R. (2010). Estimating Utility-Consistent Poverty Lines with Applications to Egypt and Mozambique. *Economic Development and Cultural Change*, 58(3), 449-474.
- Arnold, T. C. (2001). Rethinking Moral Economy. *The American Political Science Review*, 95(1), 85-95.
- Artificial Dearth: or, the Iniquity and Danger of Withholding Corn. (1756). Londen.
- Asian Development Bank. (2012). *Food Security and Poverty in Asia and the Pacific*. Mandaluyong City: Asia Development Bank.
- Bellemare, M. F. (2014). Rising Food Prices, Food Price Volatility, and Social Unrest. *American Journal of Agricultural Economics*, 97(1), 1-21.
- Berazneva, J., & Lee, D. R. (2013). Explaining the African food riots of 2007–2008: An empirical analysis. *Food Policy*, 39.
- Bohstedt, J. (2014). *Food Riots and the Politics of Provisions in World History*. Brighton: Institute of Development Studies.
- Breisinger, C., Al-Riffai, P., Ecker, O., Abuismail, R., Waite, J., Abdelwahab, N., . . . Armanious, D. (2013). *Tackling Egypt's Rising Food Insecurity In a Time of Transition*. Joint IFPRI-WFP Country Policy Note.
- Breisinger, C., Ecker, O., Al-Riffai, P., & Yu, B. (2012). *Beyond the Arab Awakening. Policies and Investment for Poverty Reduction and Food Security*. Washington D.C.: International Food Policy Research Institute.

- Brinkman, H.-J., & Hendrix, C. S. (2011). *Food Insecurity and Violent Conflict: Causes, Consequences, and Addressing the Challenges*. United Nations. Rome: World Food Programme.
- Bush, R. (2010). Food Riots: Poverty, Power and Protest. *Journal of Agrarian Change*, 10(1), 119-129.
- Cincotta, R. (2014, April 7). *High Food Prices an Unlikely Cause for the Start of the Arab Spring*. Opgehaald van New Security Beat: <https://www.newsecuritybeat.org/2014/04/high-food-prices-arab-spring/>
- Daniels, S. R., Khoury, P. R., & Morrison, J. A. (1997). The Utility of Body Mass Index as a Measure of Body Fatness in Children and Adolescents: Differences by Race and Gender. *Pediatrics*, 99(6), 804-807.
- Department for International Development. (2014). *Food prices and poverty*. London: Department for International Development.
- FAO. (1996). *World Food Summit Plan of Action*. Rome.
- FAO. (2003). *Trade Reforms and Food Security*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Ghanem, H. (2014). *Improving Regional and Rural Development for Inclusive Growth in Egypt*. Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Godoy, M. (2012, Oktober 2). *Can Riots Be Predicted? Experts Watch Food Prices*. Opgehaald van NPR: <http://www.npr.org/sections/thesalt/2012/09/20/161501075/high-food-prices-forecast-more-global-riots-ahead-researchers-say>
- Goedhart, T., Halberstadt, V., Kapteyn, A., & Praag, B. v. (1977). The Poverty Line: Concept and Measurement. *The Journal of Human Resources*, 12(4), 503-520.
- Gordon, D. (2005). *Indicators of Poverty & Hunger*. New York: Bristol University.
- GRAIN. (2014). *Hungry for Land*. Barcelona: GRAIN.
- Hanmer, L. C., Pyatt, G., & White, H. (1999). What do the World Bank's Poverty Assessments Teach Us About Poverty in Sub-Saharan Africa? *Development & Change*, 795-823.
- Hegazy, M. (2015, Juli 28). *CAPMAS, OPEN!* Opgehaald van Open Mena: <http://openmena.net/en/data-matters-egypt/>
- Ivanic, M., & Martin, W. (2014). *Short- and Long-Run Impacts of Food Price Changes on Poverty*. Washington D.C.: World Bank.
- Jerven, M. (2013). *Poor Numbers*. New York: Cornell University Press.
- Khan, I. (sd). *Quotes*. Opgeroepen op April 19, 2016, van United Nations Human Rights Office of the High Commissioner: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/MDG/Pages/Quotes.aspx>
- Lagi, M., Bertrand, K. Z., & Bar-Yam, Y. (2011). *The Food Crises and Political Instability in North Africa and the Middle East*. Cambridge, Massachusetts: New England Complex Systems Institute.
- Mahr, K. (2011, Januari 31). *Bread Is Life: Food and Protest in Egypt*. Opgehaald van TIME: <http://science.time.com/2011/01/31/bread-is-life-food-and-protest-in-egypt/>

- Maxwell, S. (1996). Food Security: a Post-Modern Perspective. *Food Policy*, 21(2), 155-170.
- Maystadt, J.-F., Tan, J.-F. T., & Breisinger, C. (2014). Does food security matter for transition in Arab countries? *Food Policy*, 46, 106-115.
- Mei, Z., Grummer-Strawn, L. M., Pietrobelli, A., Goulding, A., Goran, M. I., & Dietz, W. H. (2002). Validity of body mass index compared with other body-composition screening indexes for the assessment of body fatness in children and adolescents. *American Journal of Critical Nutrition*, 75(6), 978-985.
- Ramadan, R. (2015). *Food Security and its Measurement in Egypt*. Parijs: International Centre for Advanced Mediterranean Agronomic Studies.
- Sabry, S. (2009). *Poverty Lines in Greater Cairo. Understanding and Misrepresenting Poverty*. London: International Institute for Environment and Development.
- Schutter, O. D. (2010). *Food Commodities Speculation and Food Price Crises*. Briefing Note, United Nations.
- Scott, J. C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Smith, T. G. (2014, December 8). *Feeding Unrest: A Closer Look at the Relationship Between Food Prices and Sociopolitical Conflict*. Opgehaald van New Security Beat: <https://www.newsecuritybeat.org/2014/12/feeding-unrest-closer-relationship-food-prices-sociopolitical-conflict/>
- Sneyd, L. Q., Legwegoh, A., & Fraser, E. D. (2013). Food riots: Media perspectives on the causes of food protest in Africa. *Food Security*, 5, 485-497.
- The Economist Intelligence Unit. (2015). *Global Food Security Index*. Londen: The Economist.
- Thompson, E. (1971). The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past & Present*(50), 76-136.
- UNICEF. (2008). *Malnutrition*. Cairo: UNICEF.
- UNICEF. (sd). *Nutrition*. Opgeroepen op April 11, 2016, van UNICEF: http://www.unicef.org/egypt/immunisation_7133.html
- United Nations. (2013, Mei 21). *Hunger, poverty rates in Egypt up sharply over past three years – UN report*. Opgehaald van UN News Centre: <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=44961#.VxuocDCLSUk>
- United Nations Development Programme. (sd). *Multidimensional Poverty Index*. Opgeroepen op mei 10, 2016, van UNDP: <http://hdr.undp.org/en/content/multidimensional-poverty-index-mpi>
- WFP. (2008). *Vulnerability Analysis and Review of the Food Subsidy Program in Egypt*. Cairo: World Food Programme.
- WFP. (2012, September 4). *How High Food Prices Affect the World's Poor*. Opgehaald van World Food Programme: <https://www.wfp.org/stories/how-high-food-prices-affect-worlds-poor>
- WFP. (2013). *The State of Poverty and Food Security in Egypt: Analysis and Policy Recommendations*. Cairo: World Food Programme.

- World Bank. (1986). *Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries*. Washington D.C.: World Bank Policy Study.
- World Bank. (2011). *Arab Republic of Egypt. Poverty in Egypt 2008-09*. World Bank.
- World Food Programme. (2016). *WFP Egypt*. Rome: World Food Programme.
- World Wide Web Foundation & OpenData. (2015). *Open Data Barometer*. Opgeroepen op April 23, 2016, van Open Data Barometer: http://opendatabarometer.org/data-explorer/?_year=2015&indicator=ODB